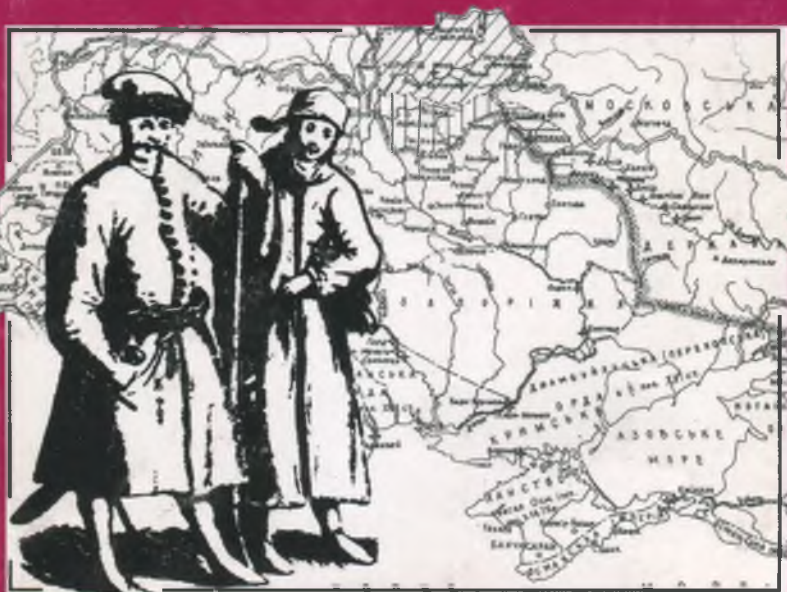

885659
63.3(4Укр)4
К 82

О. П. Кривоший

МАТЕРИЗНА

Жінка в правовій культурі
українського народу

63.3(4укр)ч
к82

Запорізький державний університет

П.

Олександр Кривоший

МАТЕРИЗНА

*Жінка в правовій культурі
українського народу
(X – перша половина XVII ст.)*

885659
з

Запоріжжя

2001

ЗАПОРІЗЬКА
ОБЛАСНА
БІБЛІОТЕКА
імені О. М. Горького

ПЕРЕВІРЕНО

УДК 94(477)*09/61*-055.2
ББК 63.3 (4Укр)4-297
К82

Кривоший О.П.

К82 **Материзна. Жінка в правовій культурі українського народу / X – перша половина XVII ст. / - Запоріжжя: "Поліграф", 2001. - с. 96**

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Бойко А.В. — доктор історичних наук, завідувачий кафедрою
Запорізького державного університету

Лабур О.В. — кандидат історичних наук, викладач кафедри історії
Національного технічного університету України (КПІ)

У книзі на основі широкого кола джерел зроблено спробу висвітлити правове становище української жінки від княжої доби до середини XVII ст. На конкретному фактичному матеріалі, із залученням досягнень зарубіжних істориків, автор в загальноєвропейському контексті розглядає правові аспекти суспільного і родинного життя української жінки, звичаї і традиції українського козацтва, пов'язані з жіноцтвом.

У праці переглядаються старі оцінки і розробляється новий, неупереджений погляд на місце і роль жінки в історії України. Видання адресоване науковцям, викладачам шкіл і вузів, студентам, а також усім, хто цікавиться історичним минулим українського народу.

O. Krivoshey. "Matronity. The Role of the Woman in the Lawful Culture of Ukrainian Folk. X – XVII centuries". Zaporizhzhya, "Poligraph", 2001

This book makes an attempt to show the lawful position of the Ukrainian women from the great prince epoche up to the middle of the XVII century. It is written on the basis of great umber of historical sources. The author tries to analyse in the all-European context the lawful aspects of public & family life of the Ukrainian women, ways, habits and traditions of the cossacks relating with the faminine.

The work overlooks the previous evaluations and put forward a new, quite unprejudiced point of view on the women's role in Ukrainian History. This publication is adressed to the scientists, teachers of secondary and higher educational establishments and to all those who are interested in historical past of the Ukrainian Folk.

ББК 63.3 (4Укр)4-297

© О.П. Кривоший, 2001

© Поліграф, 2001

Підготовка до друку

ISBN 966-7836-41-X

ПЕРЕДМОВА

Так сталося, що за брязкотом мечів і шаблук, радістю переможців і трагедіями переможених ми перестали помічати буденне життя народу: чоловіків і жінок, стариків і дітей.

А плин історії й до сьогодні уявляється нам суцільним ланцюгом змагань проти поневолювачів, за волю і кращу долю.

Головною дійовою особою цієї історії, звичайно, був Він – воїн, вождь, правитель – чоловік.

А жінка невіддільна, але майже невідома частина нашого історичного і культурного досвіду ні для народницької, ні для державницької історіографії ваги не мала.

Проте без її присутності в історії годі й сподіватися, що стара Україна "розкаже" про себе всю правду.

Історія України потребує опису, який не лише змальовує боротьбу за постання Української держави, але й намагається відтворити буденне життя людей, що населяли землі, на яких творилася ця держава. Для українського суспільства завжди більш вагомішою була діяльність соціальних груп, станів чи громадських організацій, ніж державних установ.

Саме тому прискіпливе вивчення і осмислення такого складного й самобутнього явища як становище жінки в українському суспільстві набуває не лише наукового, але й громадського значення. Бо пізнання того, якою була жінка в той чи інший період історії народу, є необхідною умовою для більш глибокого вивчення закономірностей життя суспільства в усіх його сферах.

За влучним висловом українського історика Н. Яковенко, суспільство, як і кожна структурована система, вартє дослідницького інтересу, проте ключ до розуміння принципів його функціонування не може бути ні універсальним, ні наперед постульованим, бо система, утворювана людським матеріалом, реалізує себе лише через конкретні – завжди різні в часі і просторі – вчинки людей.¹

¹ Яковенко Н.М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. /навчальний посібник для учнів гуманітарних гімназій, ліцеїв, студентів історичних факультетів вузів/ - К. 1997. - с.5

Тож від вивчення їх поведінки і мусить починатися дослідження усієї системи на рівні конкретного індивіда: на рівні мікрогрупи, до якої він належить; на рівні його соціального прошарку, стану і т.д. – підкреслює дослідниця. Так, скажімо, реалізація цілого ряду взаємозв'язків, які склалися в українському суспільстві /жінка і влада, жінка і освіта, жінка і релігія і т.д./ неможлива без присутності жіночого чинника.

Проте визначити рівень впливовості і активності жіночого чинника в нав'язуванні суспільних взаємозв'язків на рівні окремої мікрогрупи, соціального прошарку чи стану стає можливим за умови визначення правового статусу одиниці. Адже людські істоти, істинний предмет історичного дослідження, ведуть себе свідомо і тому не можуть не наділяти свої дії певною значимістю та не надавати її своєму життю.² В середньовічній уяві політична незалежність країни на відміну від сучасного стереотипу мислення не ототожнювалась з державною суверенністю, оскільки, тодішня правосвідомість не знала безпосереднього панування держави над особою підданого.³

Середньовічна людина підпорядковувалась іншій людині, а не державі. Більше того, за словами Й. Хойзинги, всі соціальні категорії середньовіччя були, насамперед, правовими категоріями, а неформальна вільна від умовностей поведінка людей не характерна для епохи всеохватного формалізму.⁴

В епоху середньовіччя право розумілось не лише як узагальнений стан суспільства в цілому, але й одночасно, як найважливіша риса кожного його члена. Люди характеризувались, насамперед, за своїм правовим статусом. І саме статус людини, за спостереженням історика-медієвіста О.Гуревича, мусив диктувати її моральні якості.⁵

² Споры о главном. Дискуссии о настоящем и будущем исторической науки вокруг французской школы "Анналов". - М. 1993. - с. 19.

³ Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна) - К., 1993. - с. 82.

⁴ Хейзинга Й. Осень средневековья: Исследование форм жизненного уклада и форм мышления в XIV и XV веках во Франции и Нидерландах. М., 1988. - с. 263.

⁵ Гуревич А.Я.. Категории средневековой культуры М., 1984. - с. 184.

У повсякденному житті середньовічна жінка, як і чоловік, керувалась не лише статтями конкретних законів, але й ніде не зафіксованими нормами, які, однак, відповідали поняттю справедливості та правопорядку.

В пропонованому читачеві дослідженні автор робить спробу висвітлити в загальноєвропейському контексті правове становище української жінки від княжої доби до середини XVIIст.

Такий підхід дає змогу не лише "чітко побачити" жінку в українському праві, а й простежити тяглість деяких традицій ставлення українського народу до жінки, їх вплив на формування способу світобачення, притаманного людям тієї епохи.

Аналіз показує, що до середини XVIIст. українська еліта діяла як живий соціальний організм і виразник інтересів Русі-України, "стабільний консервант звичаїв і традицій", в тому числі пов'язаних з жіноцтвом і його правовим статусом.

Створення реальної картини правового становища жінки в середньовічному суспільстві дозволяє глибше проникнути у багатогранний світ історії України, відгородивши, за словами Марка Блока, мозок від вірусу сучасності.

Метою дослідження "Материзна. Жінка в правовій культурі українського народу. / X – перша половина XVII ст./" стало виявлення в загальноєвропейському контексті основних рис правового статусу української жінки. Основу даної роботи, адресованої широкому загалу вчених, викладачів, студентів, державних службовців, складає теоретична частина. Цінний інформаційно-довідковий матеріал містить також розділ "Документи і матеріали".

Приступаючи до читання даної книги, слід мати на увазі, що це – одна з перших робіт, цілком і повністю присвячена проблемі правового статусу української жінки в загальноєвропейському контексті.

Під культурою в даній роботі мається на увазі не сукупність досягнень в розвитку духовного життя на українських землях в X – першій половині XVII ст., що знайшли відображення в пам'ятниках літератури і мистецтва, а спосіб світобачення, притаманний людям тієї епохи, обумовлений їх способом життя, соціальним устроєм, традиціями, релігією. Будучи включеним в

систему функціонування суспільства, він багато в чому визначав правову поведінку його членів.

Коли сьогодні, в часи розбудови незалежної української держави, постає питання про визначення шляхів та організаційних форм підвищення ролі жінок в державотворенні і культурно-національному відродженні, про ліквідацію проявів дискримінації щодо жінок у різних сферах життєдіяльності українського суспільства відповідно до досвіду розвинутих демократичних країн Західної Європи, то передусім слід звернутися до власного історичного досвіду.

Адже він – яскраве свідчення величезного потенціалу, носієм якого є жінка, упродовж багатьох віків історії нашого народу свідомо включена в сталу систему суспільних взаємозв'язків жінка і сім'я, жінка і суспільство, жінка і правова культура українського народу...

Публікуючи ці матеріали, автор розуміє усю складність порушених ним питань і не претендує на остаточне їх вирішення.

На завершення вважаю за найприємніший обов'язок подякувати усім, хто був причетний до появи цієї книги, в першу чергу проф. Турченку Ф.Г., проф. Тимченку С.М., проф. Швидько Г.К., проф. Борисенко В.К., доц. Бойко А.В. Сердечно дякую за підтримку і терпимість моїй дружині Галині Кривошій, а також усім тим, хто сприяв появі цієї книги.

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНКИ В ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

"Економічна незалежність жінок від чоловіків відбулася в Україні на взаємовідносинах між статями, й українська жінка ніколи не відчувала залежності від чоловіка, яка так принижувала західноєвропейську жінку".

Зінаїда Мірна

Правовий статус української жінки варто визначати в загальноєвропейському контексті. Такий підхід дає змогу не лише виявити національні особливості ставлення різних народів до жінки, але й глибше проникнути у багатогранний світ європейської цивілізації.

Розглядаючи проблему правового становища жінки в західноєвропейському суспільстві X – першої половини XVII ст., нарівні з соціальними та економічними факторами слід враховувати і особливості світогляду даної епохи. Адже він, в значній мірі, був релігійно-догматичним. Церква давала релігійне висвітлення світському державному устрою, а церковна догма довгий час була відправним пунктом усякого мислення¹.

Панування релігії в духовному житті суспільства було незаперечним. У сфері моралі вчені-теологи створювали етичні концепції і "піддавали прокляттю будь-який відступ від релігійно-ортодоксальних положень"². Під прапором боротьби з язичництвом або ересями ортодоксальні богослови вели постійну боротьбу із світськими знаннями.

Виведення всієї системи знань про людину та суспільство із релігійних установок призвело до догматизації наукових досягнень епохи середньовіччя.

Тим самим, для середньовічного суспільства точка зору церкви була провідною, однак суспільство, в деякій мірі, також впливало на церковну думку. Необхідно зауважити, що успадковані з глибокої давнини вірування і християнська релігія, знаходячись між собою одночасно і в постійній взаємодії, і в антагонізмі, являли два синхронні аспекти середньовічної суспільної свідомості, створюючи специфічну єдність, яку можна назвати "народним християнством"³.

Церковники розуміли всю силу і значення цього глибинного пласту народної свідомості, який насамперед був пов'язаний з магією, цим специфічним способом людської поведінки, який "не приймає в розрахунок зв'язків звичайної причинності і який спирається на впевненість в ефективності такого впливу на оточуючий світ"⁴.

Жінки в усі періоди історії були найбільше пов'язані з магією, як в буденному житті, так і в ритуальних обрядах роду, поселення. Вони являлись зв'язуючою ланкою між первинним пластом народної свідомості і християнським буттям регламентованим церковними догмами.

Церква не приховувала свого негативного ставлення до жінок, ще яскравіше, таким чином, підкреслюючи її принижене становище в середньовічному суспільстві⁵.

Ні в світській, ні, тим більше, в церковній моделі світу й мови не було про урівняння прав чоловіка і жінки⁶. Західноєвропейське середньовічне суспільство не вважало жінку "настільки ж корисною як і чоловіка"⁷, в силу недосконалості жіночої природи та закладеного, одвіку, верховенства над нею чоловіка. В очах проповідників вона була "інструментом диявола, який використовується в якості засобу спокуси і згуби людини"⁸.

Подібне ставлення базувалося на християнських першоджерелах. Адже в апокрифічному сказанні про створення Адама записано: "І наслав Господь Бог сон на Адама, і заснув Адам, і взяв його ребро ліве, і витягнув із того ребра руки й ноги, і голову, і сотворив йому дружину в шостий день"⁹. Вже по цьому, жінка ставала чимось другорядним, в порівнянні з чоловіком. Тим більше, що Європа лише після Маконського собору 585 року визнала за жінкою термін "homo" і то лише з оглядки на те, що

Ісус Христос був сином людським, а його матір'ю була Діва Марія¹⁰.

Слід, однак, зауважити, що факт присутності та значного поширення в католицькій церкві культу Діви Марії не викликає ніякого сумніву, проте якихось позитивних впливів на становище жінки в середньовічному західноєвропейському суспільстві він не справив.

Незважаючи на зовнішнє почитання Діви Марії (в 1140р. було введено свято непорочного зачаття Марії і звернення до неї в молитвах, побудова великих соборів, заснування численних жіночих монастирів), культ Богоматері залишився церковним і суто релігійним. Він не вийшов за межі культового ритуалу, не "осів" на ґрунт народних світоглядних уявлень і не набув світського оформлення.

Зазначимо, що для епохи середньовіччя типовим було зникнення світських етичних концепцій¹¹. Причиною їх зникнення стало більш жорстоке переслідування будь-якого інакомислення, а також те, що в багатьох регіонах Західної Європи єдиним освіченим станом довгий час було духовенство. А воно, як відомо, сповідувало релігійно-ортодоксальні етичні норми, проклинаючи будь-який відступ від їхніх положень¹².

Культ Богоматері, що був досить поширений в західноєвропейському суспільстві, не реабілітував жінку в очах суспільства. Головним чином, через відсутність сильної дохристиянської традиції почитання жінки-матері та побутування в західноєвропейському світогляді негативного ставлення до жінки зніціюваного християнством. В середньовічній світській етиці мірою всіх речей став чоловік, а в релігійній – Бог-чоловік.

Католицизм, відомий різким протиставленням духовного і матеріального, не сприяв "заземленню" культу Богоматері та гуманізації його у свідомості населення Західної Європи.

Отже, як і в ранню епоху середньовіччя, коли західноєвропейське суспільство жило в умовах постійної військової загрози, а військові доблесті – фізична сила, вміння володіти зброєю – розглядалися як найвище достоїнство людини. Коли страх перед голодом і небезпекою подрібнення майна примусив бачити в жіночій здатності народжувати дітей скоріше прокляття, ніж

благо. Коли в умовах засилля релігійних догм в мистецтві і літературі проголошувалось, що жінка – винуватиця у всіх гріхах і прокляття роду людського. Середньовічна західноєвропейська жінка не могла і мріяти про рівноправність з чоловіком-воїном та повагу до себе.

Не змінилась ситуація і в більш пізній період розвитку європейської цивілізації. В XV – першій половині XVII ст. у всіх прошарках феодального суспільства простежувалась дискримінація жінки як в сім'ї, так і в суспільстві¹³.

Жінка змушена була крок за кроком відвойовувати у церкви та суспільства право на визнання своєї значимості. Тисячі жінок потерпали від відкритої зневаги з боку чоловіків. В зазначений період жінка була безправною "лялькою" в руках свого повелителя.

У творах церковників панували антифеміністичні судження, підкреслювалась особлива пристрасть жінок до гріха, відзначалась необхідність чоловічої опіки над жінками¹⁴.

В світській моделі суспільства приниженість жінки, майже не відрізнялась від церковної. "І в лицарському, і в селянському середовищі, – майже повсюдно переміг агностичний рахунок родичання"¹⁵. Земля успадковувалась, головним чином, по батьківській лінії. За наявності в сім'ї синів, дочка віддана заміж не отримувала нічого, окрім свого рухомого приданого, а її незаміжні сестри, що жили в батьківському домі отримували жалюгідні засоби для проведення обряду поховання та внесення коштів при вступі до монастиря.

Майже до кінця XI ст. германське право, особливо суворе по відношенню до жінки, не вбачало в останній спадкоємниці земельних володінь¹⁶.

Жінки вищих суспільних станів Західної Європи могли успадковувати титул, але ніколи англійські баронеси чи абатиси не засідали в парламенті. Жінки не могли бути священниками, виступати в суді, укладати договори без згоди і дозволу чоловіка.

В аристократичному середовищі падіння престижу жінки обумовлювалось обмеженням на шлюби для молодших членів родин, які невпинно розширювались. Збільшення числа благодородних дівниць, які не могли знайти достойної партії, збільшувало і число позацерковних шлюбів. Посилювало почуття непов-

ноцінності у самих жінок і зверхне ставлення до них з боку оточуючих¹⁷.

Хоча в XII – XIII ст. подібні погляди на жінку в лицарському середовищі стали потроху змінюватись на краще, проте суттєвих змін в загальну суспільно-правову картину становища жінки в середньовічному суспільстві це не внесло. Адже жінки усіх станів, як і раніше, залишались, в порівнянні з чоловіками, безправними.

Значне піднесення економічного, політичного і культурного життя, що сталося в Західній Європі в XI – XIII ст., викликало зміни в усіх сферах та структурах середньовічного суспільства. Позначилося воно і на системі взаємовідносин між чоловіком та жінкою. Адже розквіт міст, а разом з тим і розповсюдження в Європі нецерковної університетської освіти, внесли в життя середньовічного суспільства певну долю демократизації.

Поступова перебудова системи цінносних орієнтацій в бік осуспільнення, виникнення нових смаків і потреб під впливом хрестових походів перенесли акцент світосприйняття з небесних ідеалів краси на земні.

Розповсюдження церковного шлюбу та інституту моногамної сім'ї в деякій мірі підвищило престиж жінки. Проте і куртуазну любов, і культ "дами серця", що охопили Європу, слід розглядати як гру, в якій жінку "копнули вгору"¹⁸. Адже і право успадковувати майно своїх батьків та чоловіків, що його отримали в XII ст. дружини і єдині дочки¹⁹, і отримане дружиною сеньйора право управляти володіннями чоловіка в його відсутність, і право на принесення жінками ленної присяги були не планомірним кроком у справі вдосконалення громадського законодавства і метою урівняння прав чоловіка і жінки, а лише життєвою необхідністю. В світі, яким править насильство, "жінка, як і раніше, залежить від опіки чоловіка"²⁰.

Ми повністю поділяємо цю тезу польської дослідниці європейського середньовіччя М. Осовської, адже факт надання жінкам ряду спадкових і громадських прав на тлі загальної приниженості жінки в середньовічній Європі виглядає, швидше, як вимушений. Очевидно, законодавці пішли на цей крок, аби не зменшилась кількість "синів божих", які ходили в походи проти

мусульман. Адже коли лицар ішов на війну, то на господарстві часто залишалась його дружина або дочка і, зрозуміло, що лицарю було небайдуже: залишитися маєтність за його родом чи перейде до рук спритних сусідів. Більш того, в зазначений період навіть жінки з вищих суспільних станів були обмежені в можливості складати особистий заповіт: англійський парламент ще в середині XIV ст. прирівнював їх в цьому питанні до залежних селян²¹.

Проявом лібералізації становища жінки в суспільстві може служити хіба що виникнення в середовищі європейської знаті куртуазії та культу дами серця.

Значимо, що утвердження звичаїв і правил куртуазної любові мало досить велике соціальне і культурне значення. Кодекс куртуазії, включаючись в механізм функціонування середньовічного суспільства, по-перше, сприяв зміцненню васальської етики, на якій тримались політичні устої феодальної держави. По-друге, мав виховну функцію, як стосовно чоловіків, так і жінок. Куртуазна любов в деякій мірі сприяла душевному удосконаленню жінок. Проте вона була лише формою боротьби. Жінки мали певну владу над чоловіками, однак цю владу їм поблажливо дали самі ж чоловіки²².

Культ "дами серця", в якому дехто з дослідників вбачав покращення становища жінки в середньовічному суспільстві, слід розглядати лише як гру, котра "ні в найменшій мірі не мала на меті змінити існуючий порядок підкорення жінки чоловікові. Як тільки гра закінчувалась, жінка поверталась на відведене їй Богом місце, у залежність від чоловіка"²³.

Адже в епоху середньовіччя рукоприкладство було справою звичайною, аж до поламаного носа включно. Подружня невірність, яка в чоловіків розумілася сама собою і ні в якій мірі не шкодила їх достоїнству, у жінок каралась – за легендами тієї епохи – спаленням на багатті²⁴.

Ні в світській, ні тим паче в церковній моделі суспільства й мови не було про урівняння прав жінки з чоловічими. Зверхність чоловіка над жінкою та жіноча недосконалість залишаються в середньовічній Європі загальноновизнаним правилом. Загальна картина дискримінації жінки робила особливо помітні-

ми щонайменші зрушення у бік покращення її становища. Але більшість з них стосувалась сфери "приватного життя" і особливого впливу на загальний перебіг подій не мала.

Скалічена церковними переслідуваннями та женоненавистливими правами чоловіка в феодальному суспільстві жінка вимушена була ще довгий час виборювати елементарні людські права. В 1690 році на Заході була видана латинською мовою книга "Жінка не людина" і навіть у XVIII ст., в Ляйпцігу, друкувався "Цікавий доказ, що жінка не належить до людського роду"²⁵.

Церква, звинувативши жінку у відьомстві, з XIII ст., розпочала страшне полювання на "відьом". Першими в числі переслідувачів стали папи, які "бачили у відьмах та відьмаках, як і в усіх еретиках, державних злочинців, винних в порушенні християнського порядку"²⁶.

Тим самим, XIV – XVIII ст. стали в Європі воістину епохою полювання за "відьмами". Переслідуючи жінку, церква дійшла крайньої межі бузурівства створивши "Молот відьом" – книгу, яка не мала собі рівних в зневажанні жінки.

Тим самим, "були виправдані найжорстокіші розправи над жінками, звинуваченими в зносінах з "нечистим"²⁷.

Повальне полювання на "відьом", що охопило Європу в кінці XV ст., лютувало ще протягом XVI і XVII ст., а де-ін-де поновлювалось навіть в XVIII і XIX ст.²⁸.

На фоні такої широкої антижіночої кампанії, розгорнутої церквою, прояви пошани до жінки – культ "дами серця" та куртуазія були дуже кволими паростками визнання жіночої значимості. Це була, швидше, прелюдія до усвідомлення суспільством поняття жіночої особистості.

Проте, зверхність чоловіка над жінкою та жіноча недосконалість залишилися в середньовічній Європі загальноновизнаним правилом.

Однак більш повне уявлення про роль та місце жінки в середньовічному суспільстві може дати аналіз її правового становища.

В епоху середньовіччя право розумілось не лише як узагальнений стан суспільства в цілому, але й одночасно, як найважли-

віша риса кожного його члена. Люди характеризувались, насамперед, за своїм правовим статусом. І саме статус людини, за влучним спостереженням історика О. Гуревича, мусив диктувати її моральні якості²⁹.

Всі соціальні категорії середньовіччя були, насамперед, правовими категоріями; адже "середньовіччя не визнає фактичного стану індивіда або групи людей, не оформлених юридично"³⁰.

За словами Й. Хойзінги, неформальна, вільна від умовностей поведінка людей не характерна для епохи всеохватного формалізму³¹.

В середні віки люди не бачили різниці між ідеальним і позитивним правом, тобто правом, як воно мислилось у всій його повноті. Точніше, між правом-справедливістю і діючим правом, яке виражалось на практиці або було записаним у вигляді укладів та збірників.³²

Отже, у повсякденному житті середньовічна людина керувалась не лише статтями конкретних законів і вимог, але й ніде не зафіксованими нормами, які, однак, відповідали поняттю справедливості і правопорядку³³.

В усі періоди історії людства жінка брала посильну участь у виробництві продуктів харчування та створенні матеріальних цінностей, проте, – жіноче обличчя цього процесу зовсім непомітне за чоловічою працею, чоловічою ініціативою та владою чоловіка над дружиною.

Перші згадки про те, якою вступила жінка в ранне середньовіччя, знаходимо ще в "Записках про Гальську війну" Цезаря³⁴. Є підстави вважати, що в епоху первіснообщинного ладу жінка користувалась в суспільстві загальною повагою, бо, за оповіддю Цезаря, ритуал гадання про те, вступати в битву з ворогом чи ні, проводили жінки³⁵.

Беручи за основу дані, які наводить Цезар, про рахунок родичання у германців, який вівся з урахуванням матрілінійності, так як під "час передачі заручників син сестри цінувався дорожче власного сина"³⁶, маємо підстави говорити про сліди матріархату в даному суспільстві. Проаналізувавши ряд ранніх джерел, головним чином германських "Правд", російська дослідниця Г. Данилова стверджує, що в цих законодавчих документах є цілий ряд статей, які свідчать про особливу повагу до жінки.

Так, в "Баварській Правді" знаходимо титули про охорону жіночої честі. В титулі N VIII, наприклад, говориться про те, що торкання жінки карається стягненням в 6 солідів. Карається стягненням і той, хто насмілиться оголити голову жінки або підняти її одіж вище колін. За вбивство жінки, за "Баварською Правдою", вимагалось стягнення вдвічі вище, ніж за вбивство чоловіка.

Вивчаючи ранні законодавчі акти германських народів, Г. Данилова доходить цікавого, на наш погляд, висновку: чим пізніше складений законник, тим менше в ньому проявляється поваги до жінки, турботи про її "жіночу честь"³⁷.

Особливо чітко зниження поваги до жінки простежується в "Саксонській Правді", яка є записом звичаєвого права, але складена за часів Карла Великого.

Про стягнення за скинення хустки з голови жінки в "Правді" саксів згадок зовсім нема. Немає в ній і згадок про штрафи за торкання до жінки³⁸. Скоріше за все, це пояснюється тими змінами, які відбувалися в суспільстві по відношенню до жінки, адже "Саксонська Правда" складена вже на початку IX ст.

Підтвердженням цього є той факт, що в "Правді" хамавів, складеній теж в IX ст. і теж за часів Карла Великого, немає згадок ні про зірваний з голови платок, ні про інші образи, завдані жінці, на які ранні народні правди ще реагували³⁹.

За германськими "Правдами" жінки мали право і на успадкування землі та майна. В "Баварській Правді", яка була складена в VIII ст., право жінки на успадкування землі було визнаним. Однак, жінка вже не могла після смерті чоловіка повністю володіти його майном, бо "Баварська Правда" виділяє їй тільки його частину, рівну з синами⁴⁰. Якщо ж вона, будучи вдовою, виходила заміж вдруге, то її частка спадку повинна була переходити до синів від першого шлюбу⁴¹.

Однак в "Правді" є положення й про заповіт чоловіка. В ньому сказано, що якщо чоловік не маючи ні синів, ні дочок, ні онуків, ні правнуків, залишив дружині спадок, – вона має правом володіти до кінця своїх днів, залишаючись удовою і передавати його, кому забажає.

"Саксонська Правда" в питанні успадкування землі відноситься до жінки особливо суворо. В ній немає положення про

вступ матері по-мерлого в спадкові права, якщо немає прямих спадкоємців синів⁴². В "Саксонській Правді" прямо сказано, що після смерті батька або матері спадок залишається синові, але не доньці⁴³. Про вдову померлого говориться, що над нею повинен взяти опіку син померлого, народжений від другої дружини. Якщо такого не виявиться, то опікуватись над нею повинен брат покійного, а якщо немає брата, то найближчий родич з боку чоловіка⁴⁴.

Є ще один пункт в "Саксонській Правді", який обмежував права жінки на землю і майно.

В 6-му пункті сьомого титула сказано, що якщо вдова, маючи дочку, вийде заміж і народить сина, то опікуватись над її дочкою буде цей син⁴⁵.

В той же час, в «Правді» саксів неодноразово згадується придане, яке дружина повинна принести чоловікові і на яке має повне право після його смерті⁴⁶.

Таким чином, жінка за "Саксонською Правдою", залишившись без чоловіка, в тій чи іншій мірі була наділена землею і, очевидно, мала право вести господарство до своєї смерті. В цьому, як слушно зауважує М. Данилова, при порівнянні положень про успадкування землі жінками, взятих з ранніх германських "Правд" з тим, що сказано з цього питання в більш пізніх "Правдах" і формулах Маркульфа, то на власні очі можна переконатися, який великий шлях пройшла жінка, виборюючи право володіння землею.

Отже, германське право в епоху середньовіччя було, по відношенню до жінки, чи не найбільш суворим⁴⁷. Адже у древніх германців не було ні найменшого поклоніння жінці⁴⁸. За германськими законами, жінка, яка вбила чоловіка, закопувалась в землю живцем⁴⁹.

На сферу сімейно-шлюбних відносин і на пов'язане з ними становище жінки в германській сім'ї та в суспільстві мали значний вплив древнеримські закони народного життя.

Однак, хоча ці закони і увійшли в германські звичаї, в Італії, Іспанії та Франції, всюди прослідковуються деякі відмінності в суспільному становищі жінки в цих країнах, пов'язані, на нашу думку, з національними особливостями.

Так, в ранніх законодавчих актах франків досить помітне намагання охороняти "честь жінки". В "Салічній Правді" франків є статті, які свідчать про значно більшу питому вагу жінки в суспільстві франків в цей період в порівнянні з іншими народами⁵⁰.

Так, вбивство вільної жінки згідно з "Салічною Правдою" каралось потроєним вергельдом у порівнянні з убивством вільного франка (200 солідів за вільного чоловіка і 600 солідів за вільну жінку).

В титулі Капітулярія до "Салічної Правди" говориться, що у випадку смерті чоловіка чи жінки майно, яке вони накопичили, повинно залишитися кожному з них (хто залишився живим) в половинному розмірі (інша половина залишається родичам померлого)⁵¹. Цей титул, складений в середині VI ст. при королеві Хільперіху, онукові короля Хлодвіга I, говорить про те, що права вільних франків (чоловіків і жінок) на майно в господарстві були рівними і вони володіли своїм господарством спільно, маючи в ньому кожний рівну частку. Очевидно, що і частка праці чоловіка та жінки в господарстві була рівною

Капітулярій Хільперіха до "Салічної Правди", як бачимо, закріплював в усякому випадку за заміжньою жінкою право на володіння землею і ведення на ній свого господарства⁵².

З початком розпаду великої сім'ї і зростанням числа індивідуальних родин жінка все частіше стала сама розпоряджатися землею. Зростання статусу сімейного життя та малої сім'ї підвищувало авторитет жінки в сім'ї. Середньовічне французьке законодавство хоча й ліберальніше ставилось до жінки, в порівнянні з германським, проте було досить таки суворим. Бо, скажімо, як і в Німеччині, у Франції жінку за вбивство чоловіка закопували в землю живцем.

В середні віки жінка у Франції, як і в інших країнах Європи, була в основному матір'ю, дружиною та господинею⁵³. Не обминул її і жах церковних переслідувань за відьомство. Адже, за підрахунками дослідників, в період з XIV по XVII ст. в Західній Європі було спалено більше мільйона ворожбиток та "відьом"⁵⁴.

Зростання міст не покращило долі жінок. Жіноча свобода в межах середньовічного міста була особливо скованою. Залежною була жінка і в французькій середньовічній сім'ї. В 829р. на

Паризькому соборі шлюб визнається церквою як менше зло, але включення його в число основних християнських таїнств відбувається лише в кінці XII – на початку XIII ст. Майже до кінця XII ст. шлюб не завжди оформлявся в церкві, так як у свідомості людей церковні шлюби ще не стали неможливим явищем. Лише в XIV – XV ст. відбувається перелом в становищі моногамного шлюбу: тільки тоді церковний шлюб став єдиною загальноновизнаною формою сімейного союзу.

Зникає і терпиме відношення до інших видів шлюбних відносин. За порушення загальноприйнятих, освячених церквою норм жінок піддавали суворим покаранням. За сімейну зраду чоловік мав право вбити жінку на місці злочину. Чоловіків же за подібні вчинки не переслідували.

Економічні, побутові та моральні умови життя жінки в сім'ї залежали від того, до якої соціальної групи середньовічного суспільства вона належала. В середовищі французької аристократії не диво було зустріти навіть письменну жінку. Освіта у Франції стає більш доступнішою для жінок, аніж в інших країнах Західної Європи.

Однак, в різних частинах самої Франції становище жінки в суспільстві також не було однаковим.

Так, в багатому і освіченому Провансі жінка знаходилась на більш високому щаблі суспільної драбини, ніж в інших регіонах як Франції, так і Європи. Вона володіла тут набагато більшими правами, могла самостійно розпоряджатись своїм майном і, навіть, займала паритетне з чоловіком становище в суспільстві.

Саме в Провансі вперше почалось так зване "служіння дамі", яке в другій половині XII ст. – XIII ст. розповсюдилось по території всієї Західної Європи⁵⁵. Хоча, в кінці XIII ст. куртуазія і культ дами, який дослідники називають "чоловічою грою"⁵⁶, поступово відступають в тінь⁵⁷. Проте, з точки зору культурної перспективи, культ мав неабияке значення. Лицарські ідеали набували неперехідну цінність і вносили в духовну свідомість народу нову модель ставлення до жінки.

Оскільки куртуазний роман – це кодекс гарних манер та ідеальних норм поведінки, то він мав певний виховний потенціал і створював нові стереотипи чоловічої та жіночої поведінки.

Відмінність у правовому становищі жінки у середньовічній Німеччині і Франції, на наш погляд, пояснюється як особливостями національного світогляду цих народів, так і впливом традицій ставлення до жінки, що йшли від матріархату.

Адже в ранніх законодавчих актах древніх германців і франків знаходимо більше уваги до жінки та турботи про її честь, ніж в пізніших, де все це майже зовсім зникає⁵⁸. Відсутність найменшого поклоніння жінці у древніх германців⁵⁹ стало, на наш погляд, основною причиною непомірної суворості германського законодавства до жінки в більш пізні часи⁶⁰.

Основні риси польського середньовіччя майже не відрізнялись від загальноєвропейського середньовічного процесу. Проте, віддаленість від центру Європи та відмінне від європейського світоглядне підґрунтя також виробило немало специфічних рис, безпосередньо пов'язаних як з особливостями національного світогляду, так і з попередньою культурною традицією.

Становище жінки в польському суспільстві було таким же приниженим, як і в усій Європі. Хоча жінку тут і не виганяли із суспільства, і не тримали її, як рабину, в домашній в'язниці, проте, керуючим і нормуючим чинником, що регламентував сімейно-шлюбні відносини в середньовічній Польщі, було канонічне право. А воно, як відомо, сприяло посиленню впливу католицької церкви і на світське життя середньовічного суспільства.

Чітко визначених меж повноліття в Польщі, як і в багатьох інших середньовічних державах, встановлено не було. Так, ст.37 Віслицького статуту говорить про 12-річний вік для досягнення повноліття.

Хоча це, як підкреслюють польські історики права, відносилось в основному до дівчат.

Польське право чітко розрізняло об'єм правоздатності дівчиць, заміжніх жінок і вдів. Найбільш обмежену правоздатність мали незаміжні дівчата, які не могли самостійно розпоряджатись навіть належним їм майном.

Польські юридичні пам'ятки XIII – XIVст. в основному регулювали сімейно-шлюбні відносини в середовищі панівних соціальних груп.

Польському шлюбові передував зговір, в обряді якого зберігся цілий ряд язичницьких традицій.

Умовами, необхідними для укладання шлюбу, вважались досягнення молодятами шлюбного віку та згода батьків.

Укладення шлюбу в Польщі регулювалось виключно нормами канонічного права, причому, оформлення шлюбного союзу складалось, головним чином, з релігійного обряду вінчання.

Підставою для розриву сімейних відносин, в більшості випадків, могла бути лише смерть чоловіка або дружини. Розлучення, за канонічним правом, заборонялось⁶¹. Правда, як виняток, церква дозволяла, так зване, розлучення подружжя від спільного проживання, проте, воно не давало права на вступ в новий шлюб⁶².

Не підлягає сумніву і той факт, що в польській сім'ї главою був чоловік. Дружина знаходилась під владою чоловіка, який управляв сімейними справами, і без його дозволу дружина не могла розпоряджатись своїм майном⁶³. Вона мала право розпоряджатись лише рухомим майном, приданим за власні кошти⁶⁴.

Виходячи заміж, жінка, як правило, отримувала придане. Згідно зі ст. CLL Повного зводу статутів, придане нареченої могло складатись із готівки та нерухомого майна. Окрім посагу, дружина приносила в дім чоловіка і особисто їй належні дорожності, гроші та одяг⁶⁵.

Цікаво, що чоловік, із свого боку, повинен був зробити дружині так званий шлюбний дарунок, який звався "вивідне". Вивідне за своєю вартістю, як правило, прирівнювалось до приданого і виражалось в певній, виділеній чоловіком сумі грошей. Управляв приданим і вивідним чоловік, але без згоди дружини він не мав права на відчуження цього майна⁶⁶.

Таким чином, польське сімейно-шлюбне законодавство накладало на чоловіка вже певні зобов'язання щодо жінки, чим піднімало її престиж в сім'ї. Хоча жінка і не могла розпоряджатись "вивідним" та приданим, проте, вступаючи в сімейний союз, вона отримувала можливість вступати в економічні відносини з чоловіком, бо без згоди дружини – сказано в документі Віслицького статуту – чоловік уже не мав права на відчуження як приданого, так і вивідного⁶⁷. У випадку смерті чоловіка відно-

шення жінки до майна визначалось в залежності від того, залишалась вона вдовою чи виходила заміж. В тих випадках, коли жінка залишалась вдовою, вона набувала права власності над приданим, вивідним і усім тим, що особисто придбала за час подружнього життя. Іншим майном вона володіла уже спільно з дітьми, як до цього володіла спільно з чоловіком⁶⁸. У випадку, якщо вдова виходила заміж, вона втрачала право на "вивідне", яке зобов'язана була залишити дітям або родичам чоловіка. Вона мала право власності лише на придане і особисто їй належні речі⁶⁹.

Отже, законодавство, знов таки, не покидало жінку-вдову напризволяще. Цікаво, що після смерті майно останньої (придане і вивідне) переходило у власність її дітей, а чоловік міг користуватись цим майном доти, доки не одружувався вдруге⁷⁰. Таке, дещо ліберальне, ставлення польського канонічного законодавства до жінки, на нашу думку, пояснюється збереженням в польському середньовічному праві стародавнього інституту так званої спільності сімейного майна.

Сутність цього принципу полягала в тому, що сім'я володіла майном спільно, незалежно від того, ким із членів сім'ї це майно було придбане. В такому випадку навіть батько не мав права відсуджувати нерухоме майно сім'ї без згоди дружини та дітей⁷¹.

Присутність в польському культурному середовищі древньої традиції, яка підкреслювала значимість жінки в сім'ї і стала, на наш погляд, основною причиною певної лібералізації польського канонічного права у ставленні до жінки.

Зазначимо, що польське середньовічне законодавство передбачало окрім опіки над малолітніми дітьми ще й опіку над жінками⁷².

Для середньовічної Польщі було характерним, в основному, успадкування за Законом, а от успадкування за заповітом складало виключення і мало місце лише у випадках передачі майна церкві. Ці факти переконують, що правові норми, які регулювали процес наслідування, позбавляли дочок спадкового права. Адже, згідно зі ст. XXI "Польської Правди", після смерті батька майно переходило до синів. Якщо синів не було, спадкоємницею ставала дружина на правах дожиттєвого володаря. Якщо ж

у померлого не було ні синів, ні дружини, то майно, як свідчить документ, переходило у власність польського Монарха⁷³.

При успадкуванні селянського майна пріоритет за "Польською правдою" віддавався синам, а от жінки спадкового права не мали взагалі. Якщо у померлого селянина не було синів, то все його майно переходило у власність пана.

Якщо закони польського середньовічного суспільства певною мірою обмежували жіночу дієздатність, то в литовському суспільстві, жінки, за свідченням сучасників, брали над чоловіками рішучу перевагу і панували над багатьма чоловіками, володіючи селами, містами і волостями, "одні на правах тимчасового користування, інші – потомствено"⁷⁴.

Становище жінки в середньовічному, литовському суспільстві нормували положення Литовського статуту і звичаєвого права, які дуже мало обмежували громадянську правоздатність жінки і в повній мірі визнавали за нею і весь комплекс майнових прав, і всю суму приватних прав, а до того ж охороняли її життя, здоров'я, честь і особисту недоторканість.

За Литовським статутом "нав'язка" за поранення жінки і "головщина" за її вбивство, утримувались "совіто" (вдвічі) і ця постанова стосувалась не лише жінок вищих суспільних станів, але й простолюдинок⁷⁵. Навіть молоді дівчата, залишаючись в батьківському домі, досягаючи "дорослих літ", уже користувались широкими правами. Стаючи повнолітньою, дівчина, за Литовським статутом, ставала і володаркою спадкового майна, на випадок сирітства, проте, могла мати також окрему власність ще за життя батьків, яка їй діставалась або шляхом розподілу майна з заміжніми сестрами, або ж отримуючи його в подарунок від батьків⁷⁶.

Принцип рівноправності жінки з чоловіком був проведений у карних і цивільних постановах Литовського статуту.

Однак, як і в польському законодавстві, в литовському дочки були усунуті від нерухомої спадщини. В Литовській державі земельна власність була підставою для військової служби. Для забезпечення приданого чоловік, за законом, давав жінці, так званий, "віновий запис", яким забезпечував їй третину свого нерухомого майна, що ним жінка могла відати на свій розсуд.

Таким чином, жінки вищих суспільних станів ставали мастково незалежними. Литовський статут вимагав, аби жінок вищих суспільних станів видавали заміж без примусу і з їх доброї волі. Усяке насильство над жінкою каралось. В пізніших редакціях Литовського Статуту це право було розповсюджене і на жінок "простого стану".

На литовських землях жінка почувала себе вільніше, ніж в більшості держав Європи. Це пояснюється насамперед присутністю в світогляді народів, що населяли литовські землі, сильної язичницької традиції почитання жінки та відносною нерозвиненістю християнських інститутів з їх доктриною недосконалої жіночої природи.

Жінка в литовських землях не відчувала над собою ні чоловічої опіки, як це було в затиснутій в лещата похмурого релігійного догматизму Європі, ні церковного чи державного тиску, її суспільна значимість була визнаною суспільством і рахувалась не лише за суспільною могутністю чоловіка, але й за належністю жінки до славного роду предків. Тим самим, становище жінки в тогочасному литовському суспільстві не було таким приниженим і безправним як в більшості європейських країн, де панував християнський світогляд. Тобто пізня християнізація була, очевидно, важливою обставиною при становленні на литовських землях традиційно неприниженого становища жінки.

Українські землі хоча й були в тісному взаємозв'язку з литовськими, однак становище жінки в українському суспільстві дещо відрізнялось від литовського. Головним чином через особливості культурної традиції українського народу.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

1. Гульга А.В. У истоков материализма и атеизма нового времени. // Очерки истории средневекового материализма. - М., 1961. - с.14; Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада. - М., 1992. - с.254.
2. Иванов В.Г. История этики средних веков. -Л., 1984. - с. 5.
3. Гуревич А.Я. Проблемы средневековой культуры. - М., 1981. - с. 137.
4. Там же.

5. Гуревич А.Я. Семья, секс, женщина, ребенок в проповеди XIII в. // Историческая демография докапиталистических обществ Западной Европы. - М., 1988. - с. 154-185.
6. Бессмертный Ю.Л. Жизнь и смерть в средние века. - М., 1991. - с. 103.
7. Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада. - М., 1992. - с. 267.
8. Гуревич А.Я. Культура и общество средневековой Европы глазами современников: Exempla XIII. - М., 1989. - с. 241.
9. Человек. Мыслители прошлого и настоящего о его жизни, смерти и бессмертии. - М., 1991. - с. 210.
10. Валянская О. Заметки на полях философских трудов о женщине // Наука и религия. - 1982. - № 3. - с. 3.
11. Иванов В.Г. История этики средних веков. - Л., 1984. - с. 6.
12. Иванов В.Г. Вказ. праця. - с. 6-7.
13. Бессмертный Ю.Л. Жизнь и смерть в средние века. - М., 1991. - с. 105.
14. Гуревич А.Я. Семья, секс, женщина, ребенок в проповеди XIII в. // Историческая демография докапиталистических обществ Западной Европы. - М., 1988. - с. 154-185.
15. Андреев Н. Западноевропейское средневековье. - М., 1925. - с. 58.
16. Фрейтаг Г. Картины средневековой жизни. - М., 1958, с. 254.
17. Руа Р. История рыцарства. - С.-Пб., 1898. - с. 201.
18. Оссовская М. Рыцарь и буржуа. Исследования по истории морали. - М., 1987. - с. 92.
19. Ястребицкая А.Л. Западная Европа XI-XII вв. Эпоха. Быт. Костюм. - М., 1978. - с. 54.
20. Оссовская М. Вказ. праця. - с. 92.
21. Берлин Я.А. Дела и люди средневековья. Картинки средневековой жизни и нравов. - С.-Пб., 1911. - с. 340.
22. Оссовская М. Вказ. праця. - с. 94.
23. Дюби Ж. Куртуазная любовь и перемены в положении женщины во Франции XII в. // Одиссей. - М., 1990. - с. 95.
24. Оссовская М. Вказ. праця. - с. 92-93.
25. Андрущенко В. Запорожці і жіноцтво // Наука і суспільство. - 1991. - № 7. - с. 56.
26. Ле Гофф Ж. Вказ. праця. - с. 295-297.
27. Лосев А.Ф. Эстетика Возрождения. - М., 1978. - с. 135.
28. Гуревич А.Я. Проблемы средневековой культуры. - М., 1981. - с. 145.
29. Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры. - М., 1984. - с. 184.
30. Там же. - с. 185.
31. Хейзинга Й. Осень средневековья. - М., 1988. - с. 263.
32. Виноградов Г.Н. Анализ документальных источников по истории цехового ремесла Украины XVI – первой половине XVII вв. Машинопись дис. канд. ист. наук. Дн-ск. - 1989. - с. 49.
33. Там же.

34. Данилова Г.М. Проблемы генезиса феодализма у славян и германцев. - Петрозаводск, 1974. - с. 147.
35. Там же.
36. Там же.
37. Данилова Г.М. Вказ. праця. - с. 139.
38. Там же. - с. 140.
39. Там же.
40. Там же. - с. 142.
41. Там же.
42. Там же. - с. 143.
43. Там же.
44. Там же.
45. Там же. - с. 142.
46. Там же.
47. Фрейтаг Г. Вказ. праця. - с. 254.
48. Оссовская М. Вказ. праця. - с. 93.
49. Фрейтаг Г. Вказ. праця. - с. 400.
50. Данилова Г.М. Вказ. праця. - с. 138.
51. «Салическая правда». Методические указания. - Казань, 1972. - с. 25-30, с. 43.
52. Данилова Г.М. Вказ. праця. - с. 148.
53. Скворцов В. Как жили и работали в средние века // Средневековье в эпизодах и лицах. - М., 1941. - с. 44.
54. Канторович Я. Средневековые процессы о ведьмах. - С.-Пб., 1899. - с. 20.
55. Ле Гофф Ж. Вказ. праця. - с. 145.
56. Оссовская М. Вказ. праця. - с. 92.
57. Хейзинга Й. Осень средневековья. - М., 1988. - с. 61.
58. Данилова Г.М. Вказ. праця. - с. 146.
59. Оссовская М. Вказ. праця. - с. 92.
60. Фрейтаг Г. Вказ. праця. - с. 254.
61. Дунин К.О. О мазовецком праве. Ч. 1. - Варшава, 1876. - с. 116.
62. Ливанцев К.Е. История Государства и права феодальной Польши XIII – XIV вв. - 1958. - с. 119.
63. Там же.
64. Там же.
65. Вказ. праця. - с. 120.
66. Там же.
67. Там же.
68. Там же.
69. Там же.
70. Там же.
71. Вказ. праця. - с. 121.

72. Вказ. праця. - с. 122.
 73. Вказ. праця. - с. 123.
 74. Мемуари, относящиеся к истории Южной Руси (под ред. В. Антоновича). Выпуск I. - Киев, 1890. - с. 41.
 75. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе (далее АЮЗР) // Акты о брачном праве и семейном быте в Юго-Западной Руси в XVI – XVIIIвв.. -Т.III. Ч.VIII. - Спб., 1909. - с.10
 76. Там же.

ЖІНКА В ПРАВОВІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

"Борючись поряд із чоловіками за незалежність своєї держави, жінки проявляли енергію та силу характеру. У відсутності чоловіка українська жінка була самостійною, вмiла дбати про себе та свою сім'ю. Вона не залишалась осторонь від політичного життя: засiдала в Сеймі і виступала на вічах, брала участь у судових процесах."

Ганна Чикаленко-Келлер.

Суспільний стан жінки у слов'ян не стояв на низькому рівні, як було звичайним тоді в багатьох народів Європи¹. Більше того, культ особистої свободи одиниці, який досить чітко проявився в державному і суспільному житті Київської Русі, мусив витворити і високе почуття особистої гідності одиниці².

Свобода і честь за часів Київської Русі вважалися незаперечною і непорушною власністю кожної вільної (а інколи і напіввільної) людини і входили до великої хартії свободи раннього українського середньовіччя³.

Окремі постанови тодішнього карного права охороняли життя і навіть жіночу честь. Цього факту не заперечує і відсутність в "Руській Правді" окремих норм охорони жіночої честі. Бо чимало інших пам'ятників права тієї доби зберігають переконливі докази існування цієї традиції. Так, у договорі русинів з німцями 1195р. говориться, що образа жіночої честі карається виурою, а це було рівнозначним покаранню як за вбивство вільної людини⁴.

В статті 8 цього ж договору сказано, що якщо хто зірве з чужої дружини головний убір, то з того 6 гривен за сором⁵.

Хоча охорона жіночої честі, себто покарання за зірвану з голови жінки хустку, захист жінки від грубого поводження з нею і

не знайшли відображення в "Руській Правді", проте питання успадкування жінкою майна та землі в "Руській Правді" досить добре висвітлені.

Слід зазначити, що у "Пространній Правді" за Троїцьким списком є свідчення про успадкування майна і землі смердами.

"Пространна Правда" вважає князя прямим спадкоємцем померлого смерда. Але якщо у смерда залишились незаміжні дочки, то вони теж отримують частину спадку. Проте, якщо дочки виходять заміж, вони втрачають право на спадок⁶.

Таким чином, за жінкою простого стану – дочкою смерда "Руська Правда" визнає право на успадкування землі і майна після смерті батька, при умові, якщо вона не вийде заміж.

Отже, "Руська Правда" і прямо, і опосередковано захищає майнові права і гідність незаміжньої жінки. Визначає за нею право на успадкування землі. В законі говориться також і про беззаперечне право на володіння та успадкування землі дочкою та дружиною феодала⁷.

А володіння землею та підданими розглядалось в часи середньовіччя як важливий елемент економічної значимості одиниці, а значить і ваги, впливовості в суспільстві. Задекларована правом майнова значимість давала змогу жінці бути активним учасником більшості суспільно-економічних процесів, що відбувались в суспільстві в зазначений період.

Давньоруське право "скоро зрівняло жінку в правах з чоловіком, і за вбивство жінки чоловік платив стільки ж, як і за вбивство кожного іншого"⁸.

Із запровадженням на землях Київської Русі Християнства і поступовим присвоєнням церквою монопольного права утвердження шлюбу, почали складатися і норми шлюбного права. Процес цей йшов двома шляхами: через трансформацію давніх весільних обрядів у правовий звичай та через узаконення рішень церковної влади, що спиралися на візантійське шлюбне право.

Незаперечним є той факт, що і родинне право в епоху Древньої Русі було досить добре розвиненим⁹.

Вже "Устав Володимира" кваліфікує як злочин схоплення нареченої, колотнечу між чоловіком і жінкою за масток і таке інше¹⁰.

Церква закріплювала за собою насамперед право на утвердження шлюбу.

Багато уваги присвячує родинним справам і ролі в них жінки "Устав Ярослава", який віддає церкві всі шлюбні та розлучні справи: *"брак всякого чина людей да не посягне ніхто судити ніже розводити, від мирських властей"*¹¹. Коли хто за життя жінки взяв би собі іншу і та друга пішла за нього, *"знаючи про жону його колишню, якщо вона жива є"*, то обоє підлягали б карі в *"тисячу рублів широких"*¹².

Стаття 2 Устава Ярослава передбачала вже норми покарання за викрадення нареченої з метою нецерковного одруження з нею. *"Аже кто умчить девку або насилить, аже боярська дги, за сором єї 5 гривен золота, а єпископу 5 гривен золота; а менших бояр гривна золота, а єпископу гривна золота; добрих людей за сором 5 гривен срібла, а єпископу 5 гривен срібла; а на умичніцех по гривні срібла, а князь казнить їх"*¹³.

Однак церковний обряд вінчання поширювався переважно в князівсько-боярському середовищі, простий люд продовжував одружуватись за язичницькими традиціями.

Зустрічаючись у судовій практиці зі справами про розлучення пошлюблених за дохристиянськими звичаями, церква вимушена була визнавати законність таких невінчаних шлюбів.

В ст.17. Короткої редакції Устава Ярослава говориться: *"Аже муж з женою по своє волі розпуститься, єпископу 12 гривен, а буде не вінчалні, єпископу 6 гривен"*¹⁴

Про вплив дохристиянських шлюбних традицій на норми сімейного права свідчать пам'ятки руського права X – XI століть.

Весілля, за традицією, передували змовини-заручини, які супроводжувались святковим застіллям в оселі батьків нареченої.

Обов'язковою стравою був сир, який виносила до столу відданиця. Обрядом "краяння", тобто розрізання сиру і паляниці на шматки, скріплялася угода про шлюб молодих.

Порушення угоди з боку нареченого розглядалося як вияв зневаги до дівчини й каралося грошовим штрафом: "Про девку сир краявши, за сором єї 3 гривни, а що втрачено, тоє заплатити, а митрополиту б гривен, а князь казнить"¹⁵.

Суспільство було зацікавлене в тому, аби дівчина вийшла заміж, оскільки за нормами давньоруського законодавства вона по смерті своїх батьків позбавлялась права на спадщину. Закон передбачав і відповідальність останніх, коли дочка не виходила заміж.

Стаття 7-ма Пространної редакції Устава Ярослава говорить: "Аже дєвка засядє великих бояр, митрополиту 5 гривен золота, а менших бояр – гривна золота, а нарочитих людїї – 12 гривен, а простої чудї – рубль"¹⁶.

На заручинах батьки молодят домовлялися про розмір посагу і визначали день весілля за згодою самих молодят. Для вступу в шлюб на Русі молодятам потрібно було досягти шлюбного віку 15-16 років, а в XIV – XV ст. від 12 до 18 років.

Багатоженство не було популярним на Русі, а охоплювало, в основному, верхні прошарки суспільства, передусім князівське середовище¹⁷.

Після церковного обряду вінчання, а інколи й до нього влаштувалось весілля, яке супроводжувалось багатьма народними обрядами і ритуалами.

Слід зазначити, що давньоруське право визнавало не лише шлюбні, але й розлучні справи.

Пам'ятки XV ст. свідчать, що право на розлучення на Русі могло бути як двостороннім /за взаємною згодою/, так і одностороннім, за ініціативою одного з членів подружжя. Дружина мала право розлучитися з чоловіком і через подружню невірність, і через приховування ним свого холопства і через матеріальну незабезпеченість. Чоловік, залишаючи дружину без достатніх на те приводів, змушений був виплатити їй велику матеріальну компенсацію, а також внести штраф на користь церковної влади. Розміри цих відрахувань були досить значними і залежали від соціального стану подружжя. Аналіз історичних джерел показує, що в давньоруській сім'ї розподіл майна між чоловіком і жінкою проводився нерівноправно. Однак в X – XIII ст. жінки могли бути власницями великих коштів і маєтностей отриманих від розподілу спадщини. Стаття 106 Руської Правди засвідчує не лише спадкові права давньоруської жінки, але і її право, на відміну від чоловіка, вибирати кому з дітей передати материн-

ський спадок. Спадщина матері могла перейти не тільки синам, але і доньці, причому не тільки по заповіту, але і без нього: "... без язика лі умре то у кого будет на дворї біла і кто ю кормив, то тому взяти"¹⁸.

Донька отримувала весь спадок матері (незалежно від того, були чи не були брати) за умови, якщо утримувала свою матір в останні роки її життя.

Жінки Київської Русі далеко не завжди передовіряли чоловікам право розпорядження власним майном.

Слід зазначити, що в XI – XIII ст. заміжня жінка, яка належала до вищих суспільних станів, могла мати власне "жіноче" майно і розпоряджатися ним на свій розсуд до кінця свого життя.

У відповідності до майнового становища, заміжня жінка володіла і певною самостійністю, що робило її становище в сім'ї відносно незалежним.

Давньоруські жінки панівних верств володіли значними правами і в галузі придбання рухомого та нерухомого майна, були дієздатні в продажу, обміні, закладенні та даруванні.

І лише в одному випадку жінка та дочки були співвідповідальними за злочин батька – за розбій і в цьому випадку віддавались у рабство чи йшли на вигнання. "*Будет лі стал на розбої без всякоя свадї, то за разбойника люди не платяють, но видадять і всего со женою і з дїтьми на поток і на розграблення*"¹⁹.

В "Руській правді" говориться, що "*якщо хто вб'є жону, таким же судом судити, як і мужа*"²⁰, отже, чоловік не мав права життя і смерті над жінкою і за її вбивство був суджений так само, як і за вбивство чоловіка. Перед законом, вже в той час, чоловік і жінка були рівноправними²¹. Хоча, якщо вона була винна, – як говориться в другій частині цього ж закону, то платить пів вира – 20 гривен²².

Норми "Руської Правди" були відомі й чинні як у Київській Русі в цілому, так і на Волині, в Галицькій землі, на Сіверщині, Мінщині, Берестейщині, Холмщині, на білоруських і деяких московських землях²³. Слід зазначити, що поряд з "Руською правдою" – кодифікованою пам'яткою звичаєвого права українського народу – в добу Київської Русі існувала ще така судово-інстанція, як церковний суд, дії якого підлягали насамперед цер-

ковні люди – духовенство, а також члени їх сімей, церковні слуги та фізично хворі люди.

До компетенції церковного суду належали і шлюбні справи.

В давньому законодавстві Руси-України "немає правних обмежень жінки. Не знана в ньому і римська та старогерманська потреба опіки над жінкою після смерті чоловіка"²⁴.

Відомий дослідник української минувшини І. Огієнко підкреслював, що по смерті чоловіка жінка правно ставала головою своєї родини²⁵.

Немає в давньому законодавстві і обмежень жіночих прав у справах маєткових. Церковні статuti передбачали можливість спору між жінкою та чоловіком за майно і визнавали її право на предмети її безпосереднього вжитку²⁶.

Зазначимо, що перша згадка про повноваження жінок на володіння певним майном міститься в одному з найбільш ранніх юридичних пам'ятників Древньої Русі – Договорі 911р. Олега з Візантією, який "утвердив право жінки зберегти за собою частину спільного з чоловіком майна навіть у випадку, якщо чоловік вчинив вбивство"²⁷.

Поняття жіночої частини майна, яку вона мала в своєму розпорядженні ввійшло в юридичний побут разом з першою кодифікацією законів. Про це згадується і в статтях Пространної Правди, де йдеться про майнові права жінок в сім'ях смердів, "вільних мужів" і привілейованого стану²⁸. Про жіноче майнове право згадується і в "Руській правді"²⁹. Особисте майно жінки не зливалось в Україні з майном чоловіка і після її смерті переходило безпосередньо до дітей. На такому тлі відносин між чоловіком, жінкою та дітьми постали й спадкові закони, які передбачали в деяких випадках, що спадок можна передавати і дочкам³⁰.

Тобто, українська жінка не була усунута і від спадкового права. Ще в перших століттях існування Литовсько-Руського князівства в ньому панувало старе "руське" право. На землях України-Руси звичаєве право діяло до кінця XV ст.

Більше того, звичаєве право продовжувало діяти в тій галузі законодавства, що називається "приватним правом". Основні принципи давнього майнового, спадкового, родинного права,

карне і процесуальне право залишались чинними на українських, білоруських, а подекуди і на литовських землях.

Принципи українського права не раз були підтверджені великими князями литовськими через уставні грамоти-привілеї. Всі суди Литовської держави керувалися цим правом, не кажучи вже про народні суди, які за литовської доби одержали назву "копних" судів³¹.

Великі князі литовські, проголосивши: "старовини не рухати, новини не заводити", цим не лише підтвердили українським землям звичаєве право, а й сприяли його розвитку³².

Коли в 1495р. литовські послы домагались, щоб русько-литовський великий князь Олександр вислав до Москви жінку князя Бельського, що втік з Литви в Московську державу, то князь Олександр відказав їм: *"нам її силою не можна слати, а коли захоче до чоловіка свого їхати, ми їй не боронимо. І брат наш сказав нам: що ж в їх законі хоча б і не захотіла дружина до мужа, в нашому законі того нема: силою вільних людей в неволю давати не можна"*³³.

Навіть при конфіскації майна за державну зраду, коли малолітні діти зрадників позбувалися батьківського майна, їхні дружини, якщо не брали участі у злочині чоловіка, зберігали недоторканим своє майно, що їм чоловіки записали, і громадську честь³⁴.

У правовій практиці Великого князівства Литовського "тяжіння старовини" проявлялось у зведенні неписаних правил суспільного побуту, що усталились у період кристалізації держави наприкінці XIV – у першій третині XV ст.³⁵

Кодифікація права, яка відбулася у Великому князівстві Литовському, врахувала гуманність традиції Руської Правди, що яскраво відобразилось на врегулюванні правового становища жінки.

Найбільш повно ці традиції відображені в 1 Статуті Великого князівства Литовського 1529 року, де різними питаннями правового становища жінки, за підрахунками О.П. Музиченка, присвячено більше 1/5 статей³⁶.

Більшість з них розміщена в четвертому розділі, який регулює майнове становище жінки. Цей розділ носить назву "О поглаве женской и о выправу девок".

Центральне місце відводиться тут праву дружини на спадок.

Українські жінки вищих суспільних станів в зазначений період користувались широкою свободою і правовою незалежністю, майже не поступаючись в повноті своїх громадських прав чоловікам³⁷.

Майнова незалежність жінок вищих суспільних станів давала їм право голосу і в органах місцевого самоврядування. Бо лише володіння осілістю було в зазначений період підставою для участі в місцевих сеймиках.

Суспільне становище української жінки-шляхтянки відрізнялося від становища чоловіка хіба тим, що "жінки при живих братах наслідували тільки четверту частину батьківщини, матерізну ж відбирали всю"³⁸. Цей виняток пояснюється тим, що за литовсько-феодалним законодавством володіння маєностями завжди сполучалося з обов'язком військової служби.

На думку відомого українського історика О. Левицького, виключення дочок від успадкування родових маєтків при живих синах "витікало із давноруського поняття про первісну сімейну основу права наслідування" по чоловічій лінії³⁹.

Крім того, це виключення не було безумовним. Материнські маєтки, за О. Левицьким, дочки і сини успадкували в рівних частинах, а із батьківських, дочки, скільки б їх не було, отримували в придане гроші і речі на суму, рівну вартості четвертої частини цих маєтків. Але, якщо не було синів, дочки успадкували всі батьківські маєтки⁴⁰.

Другий Литовський статут 1566р. чіткіше, ніж перший, розставив акценти на протиставленні шляхти і нижчих верств населення. Він позбавляв спадкових і станових прав жінок, "котрі за простих людей заміж ідуть"⁴¹.

Тим самим, жінки вищих суспільних станів в зазначений період мали досить широкі спадкові права, на відміну від більшості країн Західної Європи, де будь-яка спадкова власність в руках жінки розглядалась як можливість росту рентабельності господарства чужого роду, а, значить, була недопустимою⁴².

Показовим є запис, зроблений в 1584р. волинським шляхтичем Боговитином-Шумбарським в книзі замковій Луцькій. Згідно з цим записом, шляхтич з власної волі передає у спадок своїй

дружині Єві Павловичовні всі свої маєтності і відсторонює всіх своїх родичів, позбавляючи їх права на отримання спадку⁴³.

Як видно з документів, така воля шляхтича не викликала заперечень з боку світських чи духовних властей. А дочки Київського воєводи Ходкевича Олександра і Анна, як свідчать документи книги гродської Луцької за 1603р., вийшовши заміж і отримавши в придане більше того, що їм належало за законом, відріклись від своїх спадкових прав на батьківські і материнські маєтки⁴⁴.

Чоловіки-консерватори XVI ст. вважали, що у вищих станах тодішнього українського суспільства жінки взяли над чоловіками рішучу перевагу, як тільки но Литовський статут забезпечив майнові права жінок⁴⁵.

Строк повноліття ще в першому Статуті 1529р. був визначений для чоловіків 18 років, а для жінок 15 років. В третьому Статуті 1588р. строк повноліття для дівчат був знижений до 13 років⁴⁶. З цього віку дівчина не тільки ставала володаркою спадкового майна у випадку сирітства, але й могла мати окрему власність ще за життя батьків.

Цю власність дівчина набувала шляхом розподілу майна з заміжніми сестрами, або ж отримувала в подарунок від батьків⁴⁷, Майнові права незаміжньої дівчини були такі ж, як і неодруженого чоловіка.

Карні норми Литовського статуту запевняють цілковиту охорону життя жінки, її здоров'я, честі і особистої недоторканості. За Литовським статутом, "навязка" за поранення жінки і "головщина" за її вбивство стягувалась "совіто" вдвічі і ця постанова Статуту стосувалась не одних лише шляхтянок, але й жінок простого стану⁴⁸. Право брало під спеціальну охорону і вагітних жінок⁴⁹.

Зазначимо, що в литовсько-руському праві був встановлений принцип вільного вибору жінки при вступі в шлюб як, до речі, цього вимагало і древньо-руське канонічне право⁵⁰.

Шлюб набував у правній свідомості значення договору⁵¹ і, разом з тим, таїнства у випадку церковного шлюбу. Останній не був обов'язковим навіть для влаштування весілля.

За Литовським статутом, дівчина, яка вийшла заміж "без волі батькової і матчиної", а сирота без волі рідних-опікунів позбав-

лялась права на отримання приданого і втрачала спадкові маєтки, 1-й Статут розділ IV. Арт. 11 і 12, 3-й Статут розділ V. арт. 8 і 9⁵².

Те ж саме загрожувало жінці-шляхтянці, яка виходила заміж за чоловіка "простого стану", 3-й Статут розд. V. арт. 12⁵³.

Проте, прямої заборони вступу в шлюб ні в першому, ні в другому випадку не було. Законність таких шлюбів, якщо вони заключались, очевидно, не викликала і нарікань з боку світських властей.

В 1566 р. княгиня Настасія Ружинська занесла до книги замкової Володимирської скаргу, в якій вказувала, що її дочка "самовольно, без відома матері вийшла заміж" за Яна Ганковського і разом з ним відібрала у княгині маєток в с. Роговичах. Якогось занепокоєння властей фактом самовільного одруження та порушення закону, як свідчать документи, не було⁵⁴.

Постанова про вільний вступ до шлюбу за 1-им Статутом стосувалась лише жінок вищих суспільних станів, в другій і третій редакціях Статуту вона поширилась і на жінок "всякого іншого стану", див. 3-й Статут розд. III. Арт. 39⁵⁵.

В одному з вінових записів пошлюблений чоловік заявляв, що взяв собі дружину "за волею Божею й за учтчим старанієм моім"⁵⁶. Більше того, в шлюбі жінка була повновладною господаркою свого майна як за життя чоловіка, так і після його смерті, аж доки вдруге не виходила заміж. Але й тоді спадкоємці чоловіка повинні були сплатити їй ту суму грошей, на яку воно було записане. Дружина вільно розпоряджалася власними, успадкованими або набутими нею маєтками.

В 1571р. Катерина Василівна Псковська, уроджена княгиня Ружинська, видала "купчу" Івану Ворінському на всю частину маєтку, отриману нею у спадок від батька⁵⁷.

А княгиня Анна Масальська за борг в 150 литовських грошей в 1561 році, як свідчать документи Луцького гродського суду, заставила своєму чоловікові – "дім свій власний отчизний нікому нічим не винний"⁵⁸.

Дружина мала ніким не обмежене право продавати, заставляти, передавати іншій особі або церкві своє рухоме і нерухоме майно, про що свідчать численні записи в актових книгах⁵⁹.

Жінки також мали право самостійно купувати різного роду рухоме і нерухоме майно.

В 1561 році, як свідчать документи Володимирського гродського суду, княгиня Марія Юріївна Гольшанська видала визнаний лист про умови контракту на поставку жита для сплаву по воді до Гданська князеві Олександрю Сангушкю⁶⁰.

Жінки як шляхетного, так і міщанського станів могли від власної особи вступати в зобов'язання, видавати "правні листи", вести судові справи, для чого особисто являлись в суди, як світські, так і в духовні, про що свідчить ряд документів⁶¹.

В рукописному відділі Національної наукової бібліотеки ім.Вернадського в особистому фонді історика О.І.Левицького (ф.81) автором цих рядків виявлено ряд документів, які підтверджують участь жінок у веденні судових справ.

Так, в документах, озаглавлених "листування невідомих осіб, виписки з Литовської метрики та різних видань, окремі нотатки" (Од. 36. № 151) зберігається виписка з декрету польського короля 1624 р. В ній говориться про те, що "в суді виступили Кишиштоф Коздельський і малжонка його Олександра"⁶².

В рукописному відділі Національної наукової бібліотеки (ф.160) зберігається «Въипись из книг трибунальных й гродских воеводств Киевского й Житомирского по делу о неотдаче грунтов митрополиту Киевскому княжной Корецкой». В цьому документі говориться про участь в судовій тяганині княжни Корецької і її рівноправну боротьбу з митрополитом Київським⁶³.

Як зазначав О. Левицький, серед жінок шляхетних станів було багато таких, що мали потяг до ведення судових процесів. Жінки ні в чому не поступались чоловікам і часто були серед них такі правознавці, які тільки те й робили, що їздили по судах і трибуналах, добре знали Статут та інші закони і розуміли всі тонкощі судової казуїстики та особисто, а не через повірених, виступали в складних і важких процесах⁶⁴.

Жінки усіх суспільних станів мали право передоручати ведення судових справ як сторонній особі, так і власному чоловікові, якому жінка за законом повинна була давати формальну довіреність – "умоцований лист"⁶⁵.

В особистому архіві О. І. Левицького, що зберігається у відділі рукописів ННБ ім. Вернадського (ф. 81). автором виявлено "Перелік змісту документів XVI ст. та окремі вирази з документів XVII ст." (Од. 36. № 27), в якому міститься запис про те, що Олена Вишинська підвояводина Київська 1646 р. передає право на "головщину" за вбивство свого першого чоловіка, другому⁶⁶.

Такі довіренності, як зазначає О. Левицький, дуже часто зустрічаються в актових книгах того часу⁶⁷.

Приймаючи прізвище чоловіка, жінка шляхетного стану "утримувала і своє родове фамільне ім'я (і навіть титул). В значній кількості випадків заміжні жінки підписували документи дівочим прізвищем⁶⁸. Більше того, серед шляхтянок і міщанок в зазначений період було поширене вживання своєї окремої печатки, на якій були вирізані її ім'я та герб. Цю печатку жінка прикладала до різного роду виданих нею документів і записів⁶⁹.

Як свідчить запис, зроблений зем'янкою Марією Гуляльницькою у книзі гродській Луцькій 1572 р., вона "дала малжонку моєму милому пану Яцуку Федоровичу Гуляльницькому цей мій лист з моєю печатю"⁷⁰.

На особистій печатці дворянки Маруші Новосельської 1631р. зображено геральдичний щит з гербом у вигляді короги і напис "Приложила Маруша Новосельська"⁷¹.

Особистою печаткою скріпила Марія Борзобогата свою "вінову виправу за гроші" братам Івану і Степану⁷².

А княгиня Ганна Любецька, тікаючи від свого чоловіка, залишила скриньку, де зберігалася срібна печатка, на якій було вирізано її ім'я і герб⁷³.

У вересні 1606р. Галина Гулевичівна дала братові своєму Андрію Гулевичу лист "с печатю моєю і підписом руки власное моє"⁷⁴.

А до купчої, що її видала 1701р. ігуменя Києво-Печерського монастиря Марія Магдалина Мазепина, мати Івана Мазепи, Стародубському полковнику Миклашевському, прикладена її особиста печатка із зображенням Богородиці та написом на польській мові:

"Magdalena Mazepina, Monasterow Panien'skich Ihumenia Pieczerskiego Kijowsskiego i Hlucyowskiego"⁷⁵.

Підкреслимо, що звичай вживання жінками привілейованих станів окремої воскової печатки також бере початок за часів Київської Русі⁷⁶.

Проте слід зазначити, що Литовський статут, який досить поблагливо ставився до більшості проступків жінок, визначав смертну кару тій дівчині (панні), яка була помічена в розпутному житті. Такий же вирок чекав і на заміжню шляхтянку за порушення подружньої вірності⁷⁷.

За свідченням декрету Луцького гродського суду, занесеного в 1622 р. до книги гродської Луцької, Дем'ян Воронич і Маруша Резаковичева за розпусту були засуджені до смертної кари⁷⁸.

В той час, як Литовський статут був писаним правом, а носієм його являлась держава, існувало ще й звичаєве право, носієм якого був народ.

Польський історик Антоній 1 (Ролле Й.), характеризуючи становище жінки на українських землях в зазначений період, писав, що "обов'язкові для неї закони на Русі були ті ж, що й у Литві: як тут, так і там Литовський статут вважався кодексом, з яким треба було узгоджувати своє життя: але одна справа закон, а інша – звичай"⁷⁹.

Якщо писане право завжди постає узагальнено безвідносним, то звичаєве право завжди зберігає живий відбиток світогляду народу, який його створив.

Звичаєве право українського народу "краще збережене від інородних впливів і повніше відбиває риси древнього права"⁸⁰. В ньому більше символів і обрядів, в яких відчувається глибока старовина, більше термінів і понять, які в сучасній правосвідомості народу являються, так би мовити, відблиском дохристиянських поглядів та вірувань⁸¹.

Дослідники звичаєвого права українського народу також не раз підкреслювали, яке велике значення має на Україні весільний обряд. До середини XVII ст. церковний бік шлюбу – вінчання – знаходилось на задньому плані народної свідомості.

В другій половині XVI – першій половині XVII ст. шлюби нагадували простий договір між двома сторонами, які приймали певні умови і скріплювали їх або усно, або письмовим договором, що передував весіллю⁸². Цьому договору надавалося біль-

ше значення, ніж вінчанню, а невиконання його умов майже завжди вело до розладу весілля.

В документі 1616р. жених згадував, що наречена його теща, вдова "змовивши" за нього дочку свою, "руки даньєм онук" обручила⁸³.

В 1571 р. до книги гродської Луцької Костянтиним Єловичем-Малинським була занесена заява, в якій він зобов'язувався "взяти в дружини" Марію Масальську⁸⁴.

Як свідчать документи Люстрації Барського староства 1565р., шлюбне право інколи зводилось на українських землях до двох пунктів:

*"Коли певний чоловік звичаєм прикордонним, самовільним, візьме собі чиясь дівчину або вдову, або розведену за дружину і з нею забажає жити, в такому випадку дає три гривні на замок"; хто бажає дружину відпустити, або дружина чоловіка, то той, хто дає тому причину (привід), платить три гривні*⁸⁵.

Таким чином, шлюби і розлучення укладались без участі церкви і навіть без участі світської влади. Останню лиш ставили до відома про домовленість, яка відбулась, та сплачували мито.

З канонічної точки зору, такі шлюби повинні були бути незаконними, але "простий люд, а в деякій мірі і вищі класи південно-руського суспільства, зовсім їх такими не вважали"⁸⁶.

Тим самим, звичаєве право виробило погляд на шлюб, як на договір, який вільно укладається і вільно розривається з волі молодих. А щоб такий договір набув в очах суспільства законну силу, необхідно було публічно провести віками встановлений ритуал, який розпадався на два акти.

Перший – передчасний – "змовини" і "заручини" та другий – "весілля", що супроводжувався традиційними обрядами, які склалися в дохристиянські часи і символізували релігійне освячення шлюбу.

Жінка мала право ініціативи як в укладенні шлюбу, так і в розлученні⁸⁷. За звичаєвим правом українського народу жінка в заміжжі мала виключне право розпоряджатися своїм приданим. Право дружини на придане не розчинялося, як це буває при майновій спільності, у правах чоловіка, а навпаки, чітко усвідомлювалося народом і завжди знаходило визнання в суді⁸⁸.

Особливістю українського приданого жінки була *юридична конструкція, яка побутувала лише в українському звичаєвому праві – материзна*⁸⁹. Материзною звалася *нерухомість, частіше наділ землі, яку включали в придане*. Материзна не входила в загальносімейне майно, не ділилася між окремими членами сім'ї, а передавалась по жіночій лінії і становила, таким чином, окремий жіночий майновий інститут⁹⁰. Навіть після бездітної дружини, за звичаєвим правом, чоловік мусив передати отримане за дружиною майно її батькам⁹¹.

Дослідник І. Каманін, проаналізувавши акти козацьких судів, прийшов до висновку, що козацьке право досить відрізнялось від існуючого, бо козаки, "утримували давньоруське право"⁹².

Академік О. Левицький також вважав, що козацькі суди хоча й користувались Литовським статутом та Магдебурзьким правом, проте в "своїх декретах значно відміняли їх правно накази під впливом народного звичаєвого права, або жі власного розуміння справедливості"⁹³. В договорах і трактатах між Україною та Московією козаки постійно вимагали не чіпати їх *"звичаєвих прав і вольностей козацьких"*⁹⁴.

Сучасний дослідник В. Кульчицький також визначав козацьке право як *"сукупність звичаєвих норм (приписів) переважна більшість з яких виникла в Запорозькій Січі"*⁹⁵. А Запорозька Січ, як відомо, розвивалася на підставі тих своєрідних традицій і звичаїв, що склалися серед козаків протягом десятиліть⁹⁶.

Система звичаєвого козацького права закріплювала військово-адміністративну організацію козацтва, окремі правила військових дій, діяльність судових органів, порядок землекористування, укладення окремих договорів, види злочинів та покарань⁹⁷.

Так от, у використовуваному козаками праві, яке визнавалося як іноземними державами, так і польським урядом, жінці відводилось особливе місце. Навіть Запорозька Січ мала систему законів, які регламентували зносини козаків з жіноцтвом.

Д. Яворницький не раз підкреслював, що третя частина худоби і рухомого майна, що відбиралась товариством у засудженого до смертної кари козака, віддавалась жінці і дітям, якщо козак був одружений⁹⁸. Ні про яке переслідування дружини та дітей злочинця мова не йшла. Слід зазначити, що подібний зви-

чай був описаний вже в одному з найбільш ранніх юридичних пам'ятників Древньої Русі – Договорі Олега з Візантією 911 року. Він утвердив "право дружини зберегти за собою частину спільного з чоловіком майна навіть у випадку, якщо чоловік вчинив вбивство"⁹⁹. Додамо, що положення древньоруського права знайшло відображення і в першому Литовському статуті 1529р. В статті 7 першого розділу Статуту зазначалось, що дружина не повинна відповідати за злочини свого чоловіка, окрім крадіжок¹⁰⁰. Більше того, на Запорозжі існував звичай, за яким лише жінка могла зберегти життя засудженому на смерть козакові, якщо згоджувалась вийти за нього заміж. За переказом, записаним у 2-ій половині XIX ст. Г.П. Надхіним на Катеринославщині, "у запорожців був звичай – інколи прощати злочинців, якщо котрась із дівчат відважувалась вийти за нього заміж"¹⁰¹. В одній із своїх робіт історик О. Левицький навів записаний на Волині переказ, який побутував серед жителів м.Крупця. "Молодий козак за якийсь злочин був засуджений до смертної кари. Коли був прочитаний декрет і палач підвів засудженого до плахи, із натовпу вийшла дівчина і накрила платком його голову, даючи тим самим знак, що вона обирає його собі в чоловіки і тим звільняє від страти"¹⁰². Більше того, документальне підтвердження існування цього звичаю на українських землях знаходимо в "Архиве Юго-Западной России" у книзі гродській Луцькій за 1606р.¹⁰³. В документі говориться, що в 1606р. в м. Олиці, на Волині, в Магістратському суді розглядалась справа Януша Кобринця, слуги литовського підстоля Миколая Глібовича, який звинувачувався у вбивстві свого товариша. Хоча під час слідства вияснилось, що вбивство було скоєне не навмисно, під час сварки, проте вбивцю було зачинено у в'язницю, а остаточне прийняття рішення передано на розсуд пана Глібовича. Під час "розгляду цієї справи одна чесна дівчина із міщанок захотіла з убивцею одружитись". Вона звернулася до "шляхетних і учтивих" людей, бажуючи його (злочинця) "собє впросити в стан святий малженський". Присутній при "розборі" справи уповноважений з боку п. Глібовича визнав цю заяву дівчини настільки важливою обставиною, що зразу ж доповів про це своєму панові і отримав від нього згоду на та-

кий декрет: вбивця може бути звільнений від покарання за умови, якщо зразу ж "прийме шлюб с тою девочкою учтивою явно, в костьолі католицькому". В противному випадку "юж би реч іншая з ним се діяла", тобто з ним буде вчинено за всією суворістю "закону". Підсудний згодився і його прямо із в'язниці відвели разом з дівчиною до костьола в супроводі возного, якого зобов'язали бути присутнім на вінчанні. Наступний день возний, з'явившись до Луцького гродського суду, доповів про все підстарості. Засудженого було звільнено, а возний вніс до актових книг реляцію про те, що "Януш Кобринець був обвінчаний з цією дівчиною в його присутності і звільнений з-під варту"¹⁰⁴.

За І. Каманіним, у використовуваному українським козацтвом праві існувало положення, згідно з яким "при успадкуванні і двір, і дім, в якому жив батько, віддавались молодшому синові і дружині, інше рухоме і нерухоме майно розподілялося порівну між синами і їхньою матір'ю, заповідач вимагав, щоб дружина залишені їй гроші, помираючи, розділяла всім синам. Поховання й поминання по душі батько доручав старшому синові, а стягнення боргів – дружині.

Дружина за життя чоловіка користувалась рівним з ним правом придбання, відчуження й користування нерухомим майном.

Вдова користувалась правом самостійного розпорядження нерухомим майном, яке вона вважала відпускним, вказуючи тим на спадкування дочок.

Дочки, за відсутності синів, могли успадковувати і батьківські землі¹⁰⁵.

Коли вичленити звичаї і традиції запорозького козацтва, які прямо чи опосередковано ставали на захист честі і достоїнства української жінки, із загального масиву козацької звичаєвості, стає помітною тенденція до ідеалізації образу жінки і особливо жінки-матері. Відсутність постійного спілкування з жіноцтвом на Січі очевидно призводила не стільки до забуття, байдужості чи зневаги, скільки до ідеалізації жіночого начала¹⁰⁶.

Традиції і звичаї ставлення козацтва до жіноцтва не лише пропагували серед січовиків безшлюбне життя, але й виховували, особливо у молодих козаків, шанобливе ставлення до жінки-матері, сестри, дружини чи коханої дівчини. У козацьких піснях

різних періодів знаходимо численні приклади їх художнього відображення. Хоча козацькі пісні ще не служили джерелом для вивчення окремих елементів козацької звичаєвості, а особливо стосунків козацтва і жіноцтва, проте вони, ні на мить не відриваючись від життя та завжди відповідаючи тогочасному стану почуттів, являється своєрідним історичним джерелом і можуть служити багатющим матеріалом для їх вивчення¹⁰⁷.

В більшості таких пісень немає безсторонньої розповіді. Вони завжди супроводжуються прямо чи опосередковано висловленим співчуттям або засудженням. Народна пісня допомагає з'ясувати найбільш важливі напрямки у способі мислення народу в конкретну епоху.

Зрозуміло, що при вивченні стосунків козацтва і жіноцтва на матеріалах народної історичної поезії ні в якому разі не можна абстрагуватись від способу і характеру передачі історичної інформації та від ідейних напластувань, які згодом виникли. Але козацькі пісні побутували протягом довгого часу, а значить, в деяких з них помітні нашарування пізніших часів і змішування з піснями інших ідейно-тематичних циклів. Проте в цих піснях простежується живе, конкретне, а подекуди навіть детальне описання елементів козацької звичаєвості, пов'язаної із ставленням козаків до жіноцтва.

Незважаючи на нашарування пізніших часів, уважне вивчення пісень дозволяє окреслити найбільш типові риси розвитку стосунків козацтва і жіноцтва. Ми вже звертали увагу на побутування серед запорожців звичаїв, які оберігали від зневаги та виховували у козаків шанобливе ставлення до жіноцтва. В піснях знаходимо численні приклади художнього відображення цього елемента козацької звичаєвості:

Зозуленько, моя ненько,
Закуй мені жалібненько,
Закуй мені ту дорогу,
Куди їхати до роду,
Що до роду, до родини
Та до вірної дружини.
("Ревуть води, шумлять лози").

Або ще:

Ой добрая годинонька була,
Як матуся свого сина біла.
А він їй сумирився,
Низько в ноги поклонився:
"Прости ж, прости, матусенько моя!"
("Ой, добрая годинонька була").

"Мати моя рідная, Порадонько вірная".
("Понад морем-дунаєм").

Подібні шанобливі звертання до матері знаходимо в значній кількості козацьких пісень.

Почуття і настрої, що виливаються в народній пісні, завжди глибоко правдиві, бо відповідають обставинам, які їх породили:

Не жаль мені доріженьки,
Що куриться курно,
Гей, що куриться курно.
А жаль мені дівчиноньки,
Що журиться дурно,
Гей, що журиться дурно.

("Розвивайся, сухий дубе").

Приклади шанобливого і рівноправного ставлення до жінки знайшли відображення не лише в пісенній творчості, а й у легендах та переказах про козацькі часи. В переказі "Як дівка Христя була кошовим", записаному в 1894 році у місті Нікополі на Катеринославщині дослідником Яковом Новицьким від Д.С. Биковського, розповідається, як жінка була козацьким ватажком¹⁰⁸. А переказ "Настина Могила" розповідає про долю жінки-воїна, яка носила шаровари, козацьку шапку і воювала не гірше чоловіка-козака¹⁰⁹.

За переказом, записаним краєзнавцем А.М. Ковальовим, у повстанні під проводом Якова Острянина (1638 р.) активну участь брала дружина козацького сотника Семена Мотори – Варвара. Особливо відзначилась Варвара під час захисту пов-

станського табору біля Жовнина на р. Сулі. Острянин нібито доручив Варварі Моторі стріляти особливо важливих персон у ворожому таборі, приставивши шість козаків заряджати мушкети та готувати стріли для неї.

За переказом, розвідники Потоцького виявили, що джерелом "особливого зла" з боку козацького табору є відьма, яка безпомилково підстрілює ротмістрів та вельмож. Перебіжчик-реєстровець повідомив, що та відьма зветься Варварою Кодак.

Потоцький наказав відкривати гарматний вогонь по всякій жінці, яку буде помічено в козацьких шанцях. Дуже багато жіноцтва полягло від розривів порохових ядер, серед них загинула, за переказом, і Варвара Мотора¹¹⁰.

Таким чином Запорожжя, яке утвердилося на арені політичного й історичного життя в середині XVI століття, мало і своєрідну систему законів та звичаїв, які регламентували зносини козаків з жіноцтвом.

В правових нормах, якими користувалось козацтво, жінка була досить непригніченою. Її повноправність не викликала невдоволення чи протесту з боку козацтва. Правове становище української жінки в порівнянні з правовим статусом європейських жінок чи жінок Московської держави було набагато кращим.

Слід також відзначити, що козацьке право не заперечувало і такого цілком фантастичного для затиснутої в лещата релігійного догматизму Європи звичаю, як розлучення пошлюблених з ініціативи жінки. Більше того, в системі духовних цінностей запорожців традиції шанування жінки-матері набули й світоглядного значення. Це виявилось не лише в ідеалізації таких понять, як Україна-Мати, Січ-Мати, козацька шабля-Мати, де Січ і шабля уособлювали ідеальну матір-заступницю, але й поклоніння жінці-матері-Богородиці, яку козаки вважали своєю релігійною покровителькою і заступницею.

Це під її покровом січовики не боялися ні вогню, ні грізної морської бурі. На всіх Січах церква її імені вважалася головною, а храмовим святом на Запорожжі було свято Покрови Пресвятої Богородиці. Козаки носили на грудях хрестики з її зображенням, а значна частина церков і каплиць, зведених на землях запорозьких вольностей, присвячувались Богоматері.

Ікони Божої Матері вважалися серед козаків найшанованішими і чудодійними.

Картина правового становища жінки на українських землях в другій половині XVI – першій половині XVII ст. була б неповною без аналізу ставлення до жінки громадського "копного" суду селян і міщан, а в деяких випадках і шляхетства.

Зазначимо, що копні суди були найстаршими на українських землях судами, а їхнє судочинство найбільше зберегло древні народні традиції і світоглядні уявлення предків. За істориком І.Черкаським, жінка-міщанка, і навіть селянка, була повноправною учасницею громадського суду¹¹¹. Більше того, саме жіноцтво з зем'ян-шляхти першим стало заперечувати право копи судити їхні права¹¹².

Жінка мала право не лише заносити на копу скаргу від свого імені¹¹³, але й "як всякий інший копник виступати як свідок"¹¹⁴.

Як підреслює І. Черкаський, жінка на копному суді могла виступати і з власної ініціативи, бо "прийшла сама добровільно"¹¹⁵. Крім того, копа не забороняла жінкам приходити на громадський суд і разом з чоловіками, причому обопільне брати активну участь у судочинних діях¹¹⁶.

Жінка могла брати участь у копі і за відсутності чоловіка, а то навіть виступати на громадському суді і за себе, і за чоловіка, а то й за власного батька¹¹⁷.

Коли у справі покрадення з поля жита Симеонові Свиді винний Богдан Яцкович на першій копі не став, справу відклали до другої копі; "ніжли он, Богдан, і на другій копі не становив, тільки жона стала"¹¹⁸.

Характеризуючи ставлення копи до жінки, історик права І. Черкаський зауважує, що копа сама часто вимагала від жіноцтва участі в громадському суді¹¹⁹.

Сюди належали "випадки, коли громадський суд вимагав від жінок стати на копі для свідчення"¹²⁰ або "коли мати заступала на копі свого сина"¹²¹. "Копи" вимагала від жінки не лише бути свідком, але й вказати слід, "як і од кожного звичайного мужа, а це дає підставу гадати, зазначає І. Черкаський, що на жіноцтві лежали такі самі обов'язки щодо копи, як і на мужах"¹²².

До того ж, "ми не знаємо прикладів, коли б чоловік заступав на копі свою дружину, зауважує дослідник, але бували випадки, коли дружина заступала свого чоловіка"¹²³.

Таким чином, копний суд визнавав за жінкою такі ж права, як і за чоловіком. Визнавав її дієздатність і право голосу. Громада не суперечила, коли жінка заступала на суді свого чоловіка, а то й батька. Жінка була повноправним учасником усіх копних процесів¹²⁴.

Отже, друга половина XVI – перша половина XVII ст. були на українських землях періодом відносної рівноваги прав між чоловіком та жінкою.

В зазначений період жінки мали правову дієздатність без основних обмежень. Принцип рівноправності жінки з чоловіком був проведений в усіх карних і цивільних постановах Литовського статуту, що являв собою, поряд із звичаєвим, діюче на українських землях право.

Правове становище жінок вищих суспільних станів відрізнялося від чоловічого лише тим, що жінки при живих братах наслідували тільки четверту частину батьківщини. Вже від повноліття жінки на українських землях користувались широкою правосильністю. Жінка була фактично рівноправною з чоловіком і в сімейно-шлюбних відносинах, про що лише мріяли жінки більшості європейських країн.

Обов'язкове віно робило українську жінку матеріально незалежною від чоловіка за його життя і забезпечувало жінку на час вдовування.

Дружина вважалася вільною господинею свого добра, і право власності жінки не було ні від кого залежним. Дружина вільно розпоряджалася власним рухомим і нерухомим майном. Вона мала право вільно продавати, заставляти, передавати іншій особі або церкві своє як рухоме, так і нерухоме майно.

Жінки привілейованих станів мали право від власної особи вступати в зобов'язання, видавати "правні листи", вести судові справи, для чого особисто являлись в суди, як в світські, так і в духовні.

За ними було закріплене право ініціативи як в укладенні шлюбу, так і в розлученні. Жінка була повноправним учасником

копного суду. На жінці лежали такі ж обов'язки щодо копи, як і на чоловікові. Корені відносної рівноваги прав між чоловіком і жінкою криються в древньому праві особистої свободи, яке не було узурповане ні чоловіком, ні суспільством, ні церквою.

Правові норми, які закріплювали на українських землях власницько-майнові сімейні та суспільні права жінок, були юридичним виводом із давньоруського права.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

1. Лларіон, митрополит (Огієнко І.) Дохристиянські вірування українського народу. Історично-релігійна монографія. - К., 1994. - с. 352.
2. Падох Я. Ідеї гуманності і демократизму в карному праві Княжої України.// Науковий Збірник Українського Вільного Університету, - Т.У., Мюнхен, 1948, - с. 111.
3. Падох Я. Охорона честі й свободи людини в карному праві княжої України // Науковий збірник Українського Вільного Університету. Ювілейне видання. Мюнхен., 1956. - с. 187.
4. Падох Я. Вказ. праця. - с. 194-195.
5. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права. 1909. - с. 318.
6. Данилова Г.М. Проблемы генезиса феодализма у славян и германцев. Петрозаводск. 1974. - с. 143.
7. Данилова Г.М. Вказ. праця. - с. 146.
8. Там же; Див. також: Шульгин В. Я. О состоянии женщины в России до Петра Великого. - К., 1850. - с. XVII, XXIV – XXVI.
9. Юшков С. В. Общественно-политический строй и право Киевского государства. - М., 1949.
10. Табінський П. Церковний Устав св. кн. Володимира Вел. // Нива. - Львів, 1938.- с. 443-450.
11. Лотоцький О. Українські джерела церковного права. - Варшава, 1931. - с. 237, 238.
12. Там же.
13. Древнерусские княжеские уставы X – XVвв. //Изд. подг. Я.Н. Щапов. - М.,1976. - с.110
14. Вказ. праця - с.112.
15. Там же - с.89.
16. Там же - с.87.
17. Романов Б.А. Люди и нравы древней Руси: (историко-бытовые очерки XI – XIIIвв.) -Л., 1966г. - с.20.
18. Памятники русского права. Вып. 1. Русская правда -М., 1952 -Ст.103. - с.119

19. Тихомиров М.И. Исследования о Русской Правде. - М., 1941. - с. 50, 89.
20. Цит. за: Патрило І. Вплив християнства на українське законодавство. // Реліквія в житті українського народу. Збірник матеріалів Наукової конференції у Рокка ді Папа. М. -Р.-П. 1966. - с.145.
21. Там же.
22. Патрило І. Вказ. праця.- с. 145.
23. Марусик К. О. Право як атрибут національної культури українського народу // Питання історії України: Збірник наукових статей. -Чернівці. 1997. - Вип. 1. с. 56.
24. Патрило І. Вказ. праця. - с. 145.
25. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. - с.365.
26. Патрило І. Вказ. праця.- с. 145.
27. Пушкарева Н.Я. Женщины Древней Руси. - М., 1989.- с. 104.
28. Памятники права Киевского государства // Памятники русского права. Вып. 1.-М, 1952.- с. 90-93, 117-118, 102-103, 118-119.
29. Брокгауз Ф.А., Эфрон И.А. Энциклопедический словарь. - Т. 22. - Спб., 1897.- с. 778-779.
30. Неволин К.А. Полное собрание сочинений. - Т. V. - Спб., 1859. - с. 286; Тихомиров М.И. Пособие по изучению русского права. -М.,1953.- с. 107.
31. Яковлів А. Українське право // Українська культура // лекції під ред. Д. Антоновича. - К.,1993.- с. 227.
32. Полонська-Василенко Н. Історія України. -Т. I. - К., 1992. - с. 406.
33. Акты, относящиеся к истории Западной России. - Т. 1. - Спб., 1846. - с.153.
34. Дзира Я. Третій президент// Наука і культура. Україна. Вип. 23. - К., 1989.- с. 379.
35. Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до сер. XVII. /Волинь і Центральна Україна/ - К., 1993. - с. 61.
36. Музиченко П.О. Правове становище жінки в українських землях в XIV – XVIст. //Актуальні проблеми політики: Збірник наукових праць. -Вип.2. Одеса., 1997. -с.176.
37. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной Комиссией для разбора древних актов, учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе // Акты о брачном праве и семейном быте в Юго-Западной Руси в XVI – XVII вв. - Т. III - Ч. VIII - К., 1909 - с. 6.
38. Мордовець Л. (Левицький О.). Про шлюб на Україні-Русі в XVI-XVII ст.-Л., 1906.- с. 6.
39. АЮЗР.-Т. III.-Ч. VIII.- с. 12.
40. Левицький О. Вступлення // АЮЗР. - Т. III. - Ч. VIII. - с. 12.
41. Цит. за: Яковенко Н.М. Українська шляхта. - К., 1994. - с. 54.
42. Сборник законодательных памятников древнего западноевропейского права. - Вып. 2. - К., 1907; Lesinsky V. Stanowisko kobiety w polskim prawie ziemskim do polowy XV-ego wicku. Wroslaw. 1956. S. 132-140.

43. АЮЗР. - Т. III. - Ч. VIII. - К., 1909. - с. 424.
44. Там же. - с. 324.
45. Там же. - с. 6.
46. Первый Литовский Статут (Подготовлен Лазуткой С., Гудавичюсом Э.). Вильнюс, 1983-1985. - Ч. 1-2. с. 35-40.
47. Там же.
48. Там же. - с. 10-11.
49. Там же.
50. Левицкий О. Вступление // АЮЗР. - Т. III. - Ч. VIII.- с. 13.
51. Левицкий О. Обычные формы заключения браков в Южной Руси // Киевская старина, 1900. - Кн. 1. - с. 7.
52. Левицкий О. Вступление // Акты о брачном праве и семейном быте в Юго-Западной Руси в XVI – XVII вв. АЮЗР. Т. III - Ч. VIII. К. 1909. - с.6.
53. Яковенко Н.М. Українська шляхта. - К., 1993. - с. 54.
54. АЮЗР.-Т. III.-Ч. VIII.-К., 1909.- с. 121.
55. АЮЗР. - Т. III. - Ч. VIII. - с. 24.
56. Там же.
57. АЮЗР. - Т. IV. - Ч. VIII. - с. 435.
58. Центральний державний історичний архів у м. Києві (далі ЦДДА). -Ф. 25. Оп. 1. - Спр. 4. - Арк. 110.
59. АЮЗР.-Т. III.-Ч. VIII.- с. 43, 81, 86, 96, 197,229, 231, 237; Т. IV,-4. VIII.- с. 95, 137, 435; Т. VI. - 4. VIII. - с. 191,263.
60. ЦДДА. - Ф. 28. Оп. 1. - Спр. 19. - Арк. 670 зв. - 671; ЦДДА. - Ф. 25. Оп. 1. - Спр. 3-173.; Ф. 28. Оп. 1. - Спр. 1-45.
61. Акты о брачном праве и семейном быте в Юго-Западной Руси в XVI – XVII вв.-К., 1909; АЮЗР.-Т. III.-Ч. VIII. - с. 270, 459.
62. Институт Рукопису Національної Бібліотеки України (далі ІР НБУ) ім.Вернадського. - Ф. 81. - Од. зб. №151.
63. ІР Н БУ. - Ф. 160. - Од. зб. № 695.
64. Левицкий О. Акты о брачном праве и семейном быте в Юго-Западной Руси в XVI – XVII вв. // Архив ЮЗР. - Т. III. - Ч. VIII. - К., 1909.- с. 9.
65. Мордовець Л. (Левицький О.). Про шлюб на Україні-Русі в XVI — XVII ст. -Львів, 1906. - с. 29.
66. ІР Н БУ. - Ф. 81. - Од. зб. № 27.
67. Левицкий О. Вступление. // Архив ЮЗР. - Т. III. - Ч. VIII. - К., 1909. с. 62.
68. Там же.
69. Левицкий О. Вступление. // Акты о брачном праве и семейном быте в Юго-Западной России в XVI – XVII вв. Архив ЮЗР. -Т. III. - Ч. VIII. - с. 62.
70. АЮЗР. - Т. III. - Ч. VIII. - с. 257.
71. Болсуновский К. Сфрагистические и геральдические памятники Юго-Западного края. К. 1899. -Табл. I.
72. Волинські грамоти XVIст. /Упор. В.Б.Задорожний, А.М.Матвієнко. - К., 1995. с.51-52.

73. Акты о брачном праве и семейном быте в Юго-Западной Руси в XVI – XVII вв. // АЮЗР. - К., - ч. 8., Т. III - 63.
74. История Киевской духовной академии: Вып. 1. Период домогиянський. К., 1886., - с. 110
75. Болсуновский К., Вказ. праця. Табл. 2.
76. Пушкарева Н.Л. Женщины Древней Руси. - М., 1989. - с. 151.
77. Левицкий О. Очерки старинного быта Волыни и Украины. - К., 1891. - Вып. 2-ой. - с. 18.
78. АЮЗР. - Т. III. - Ч. VIII. - с. 538.
79. Антоній І. Украинские женщины // Киевская старина. - 1883. - Июнь. - с. 268-269.
80. Ефименко Т. Обычное право украинского народа // Украинский народ в его прошлом и настоящем. Под ред. Ф. Волкова. - Петроград, 1916. - с. 657.
81. Там же.
82. Левицкий О. Обычные формы заключения браков в Южной Руси // Киевская старина. Кн. 1., 1900. - с. 7.
83. АЮЗР. - Т. III. - Ч. VIII. - с. 535.
84. АЮЗР. - Т. III. - Ч. VIII. - с. 240.
85. АЮЗР. Т. Ч. VIII. - с. 261.
86. Левицкий О. Вступление // Архив ЮЗР. - Т. III. Ч. VIII. - с. 32.
87. Ефименко Т. Обычное право украинского народа // Украинский народ в его прошлом и настоящем. Под ред. Ф. Волкова. - Петроград, 1916. - с. 659-660.
88. Ефименко Т. Вказ. праця. - с. 660.
89. Чубинский П. Очерк народных юридических обычаев и понятий в Малороссии. - Спб., 1872. - с. 691.
90. Гуслистый К.І. Українці. Історико-етнографічна монографія. - К., 1959. - с. 442.
91. Ефименко Т. Вказ. праця. - с. 660.
92. Каманин И. К вопросу о казачестве до Богдана Хмельницкого. - К., 1884. - с. 47.
93. ІР НБУ ім. Вернадського. - ф. 81 - Од. зб. № 7
94. Гайдай Г. Козацький суд // Український світ № 1-3, 1996. - с. 20.
95. Довідник з історії України. Т. 2 К. Бондаренко, В. Гордієнко та інші. К., 1995. - с. 60.
96. Там же.
97. Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й. З історії української державності. Львів: Світ., 1992. - с. 34.
98. Кривоший О.П., Д.І. Яворницький про українське жіноцтво. / Регіональне і загальне в історії. Тези Міжнародної наукової конференції, присвяченої 140-річчю народження Д.І. Яворницького та 90-річчю XIII Археологічного з'їзду // Дніпропетровськ, 1995. - с. 115).
99. Пушкарева Н.Я. Женщины Древней Руси. М., 1989. - с. 104.

100. Статут великого княжества Литовского 1529 года. - с. 33.
101. Надхин Г.П. Память о Запорожье и последних днях Запорожской Сечи. - М., 1977. - с. 54.
102. Левицкий О. Обычные формы заключения браков в Южной Руси в XVI – XVII ст. // Киевская старина 1900., Кн., 1 - с. 14.
103. Акты о брачном праве и семейном быте в Юго-Восточной Руси в XVI – XVII вв. (Архив Юго-Западной России). Т. III, Ч. VIII, К., 1909, - с. 591.
104. Там же.
105. Каманин И.А. Вказ. праця - с. 47-48.
106. Кривоший О.П. Жінка в історії Запорозького козацтва. // Жінки України: сучасний статус і перспективи. Міжнародна науково-практична конференція. Тези доповідей. - Одеса, 1995, - с. 46.
107. Апанович О. Розповіді про запорозьких козаків. - К., 1991. - с. 219.
108. Малорусские песни, преимущественно собранные Я.П. Новицким в Екатеринославской губернии в 1874-1894 годах. // Сборник Харьковского Историко-филологического общества. X., 1894. Т. 6. - Вып. 11. - с. 103-104.
109. Эварницкий Д.И. Очерки по истории Запорожских Козаков и Новороссийского края. С. - Пб., 1889., - с. 128.
110. Мицик Ю.А., Стороженко І.С., Плохій С.М. та ін. «Тії слави козацької повік не забудем...»: Історично-краєзнавчі нариси про пам'ятні місця Дніпропетровщини періоду Визвольної війни українського народу 1648-1654 років. - Дніпропетровськ. 1989. - с. 104.
111. Черкаський І. Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI – XVII
112. Праці комісії історії литовсько-руського та українського права. - К., 1928. - с. 101.
113. Ефименко А.Я. Народный суд в Западной России. Южная Русь. - Т. 1. - Спб., 1995. - с. 324-369.
114. Черкаський І. Громадський (копний) суд. - К. 1928. - С. 99., АЮЗР. - Т. I. - Ч. VI. - с. 88.
115. Черкаський Вказ. твір. - с. 100.
116. Там же.
117. Черкаський Вказ. твір. - с. 100.
118. Там же.
119. Там же. с. 101
120. Там же.
121. Там же.
122. Там же.
123. Там же.
124. Там же.

ДЖЕРЕЛА ПОЛЬСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧНОГО ПРАВА

ПОЛЬСЬКА ПРАВДА.

/Витязи/

Польська правда являє собою запис польського звичайного права, зроблений в XIII ст. невідомим автором.

XVII. Кто изнасилует девицу или похитит против ее воли, тот заплатится штрафом в 50 гривен судье, а девице столько, сколько установит судья за ее поругание. Подобному же суду подвергается тот, кто изнасилует замужнюю женщину или увезет против ее воли; тот, кому придется оправдываться присягой, присягнет сам – девять.

Но если дочь или жена кмета идет в лес или в поле за ягодами или за яблоками, или по другим делам и там будет изнасилована, тогда насильник заплатит 6 гривен; оправдываясь присягой, будет присягать сам – третий. А если дочь кмета идет в лес, в поле за яблоками или по другим делам, куда ей не приказано, и, будет там изнасилована, тогда насильник заплатится только штрафом "trzysta", оправдываясь (присягой) сам – друг.

XXI. Если умрет рыцарь, имеющий сына или несколько сыновей, получающих его наследств, тогда они должны свою мать оставлять в том же владении, каким она обладала раньше, пока она пожелает оставаться вдовой...

XXII. Если умрет кмет, не имея сына, то господин берет его имущество; однако он должен выдать его ее подушки и покрывала на скамьи, а также то, что называют "дзеницей", на которой спят. Ей надлежит оказать также щедрость из имущества мужа, давая ей корову или трех свиней, или может быть больше, или другой скот на ее содержание. Если же кмет имеет сына, наследующего после его смерти, тогда тот (сын) оставляет

* В цьому розділі частково зберігається орфографія і стилістика оригіналів.

свою мать при себе, если она попрежнему хочет оставаться незамужней. но если она не желает оставаться вдовой, сын отдает матери ее подушки, покрывала и ее "дзеницу"; а если желает дать ей больше, то это зависит от его воли. Если же умирающий оставит дочь, тогда тот, кто берет наследство, должен дать ей приданое, будь то сын или господин.

Иванов Ю.А., Колесников В.А. Государство и право южных и западных славян в средневековье: Учебное пособие. - Воронеж: изд. Воронежского государственного университета. 1999. - с.136

ДЖЕРЕЛА БОЛГАРСЬКОГО ПРАВА

ЗАКОН СУДНИЙ ЛЮДЯМ

/Витязи/

Створений в Болгарії в князівстві Бориса після прийняття болгарами в 865р. християнства.

IV. Если кто имеет жену свою и вступил в сожительство с рабыней, которая окажется нечестной, то ее следует от князя земли той в другую землю продать, а цену ее дать бедным. То же и тому, кто совершает блуд, подобает по божьему закону отдалиться от божьих рабов в пост на семь лет... Подобает также быть только на хлебе и воде семь лет.

V. Кто совершает блуд с чужой рабыней, дает 30 столензов* хозяину рабыни, а сам подлежит посту в течение 7 лет, как говорилось, но она сама не продается. Если он беден, то его имущество принудительно дается хозяину той рабыни, а сам подлежит указанному посту.

VI. Монаху, который совершает блуд, следует по светскому закону отрезать нос, а по церковному закону полагается ему пост в течение 15 лет.

VII. Если кто возьмет в жены свою куму, то по светскому закону следует обоим отрезать нос и разлучить, а по церковному закону разлучить и в пост на 15 лет отдаются... Такому же на-

* Столенз - золотая монета, яка складає близько 4,5 грамів золота.

казанию подвергается... также и тот, кто вступит в связь с замужней женщиной.

XI. Кто вступил в связь с обрученной девицей, если и по воле девицы совершил это, тому отрезается нос и бьют его 107 раз.

XIII. Кто имеет двух жен, изгоняет меньшую с детьми ее, и его бьют. А пост 7 лет.

XXXa. О супругах.

... Поскольку от неприязни ненависть возникает между супругами, что ведет к клевете или плотским или иным озлоблениям, то эти причины следует изложить в законе о разлучении супругов. Так что в числе причин, указанных в законе о разлучении супругов, имеются: разлучается муж от своей жены за такой грех, если изблится, что она какой-либо вред готовила жизни его узнала о злобе других, но ему не рассказала, и если (она) заболит проказой. Так же разлучается жена от мужа своего, если какой вред готовил он или узнал о приготовлении других, но не рассказал ей, и если (он) заболит проказой или если что другое с ним случилось прежде, и у него появятся тяжкие язвы. Это все подобает судьям расследовать со свидетелями, как уже писалось...

Иванов Ю.А., Колесников В.А. Государство и право южных и западных славян в средневековье: Учебное пособие. - Воронеж: изд. Воронежского государственного университета. 1999. - с.110

ДЖЕРЕЛА ЧЕСЬКОГО ПРАВА

"MAJESTAS CAROLINA"

/Витяги/

Найважливіший пам'ятник чеського феодального права середини XIV ст.

61. О приданом, справедливо поступающем в королевскую казну.

Узакониваем, что если вдова отделится от своих сирот и сменит свое вдовье положение (выйдет замуж) и приданое свое

никому не запишет, то это приданое, будь оно в дединах или в наличных деньгах, справедливо должно перейти королю.

66. Когда сын может быть отделен

Навсегда устанавливаем, что сыновья, достигшие 15 лет, могут требовать от своих отцов или матерей долю; и по закону доля им может быть дана лишь из того имущества, которое их отцы или матери от своих дедов и прадедов наследовали.

67. Девицы и вдовы, взявшие

свои доли, не могут наследовать

Наследовать не могут девицы или вдовы, которые взяли долю от своих отцов и матерей; на них право наследования не распространяется; они совершенно не могут наследовать ни своим братьям, ни сестрам до тех пор, пока те не будут отдалены от своего отца или матери.

78. Об обвинении женщин

Если какая-нибудь женщина была обвинена в каком-либо злодеянии и это злодеяние было бы доказано, то ее приданое должно поступить в королевскую казну, а сама она должна быть изгнана из чешской земли. И эту милость к ним мы допускаем лишь по их женской слабости и хрупкости.

83. О насилии над женщиной или девицей

Святым этим установлением особо утверждаем, что если кто-либо девицу или честную женщину изнасиловал, она тотчас же с плачем, ломая руки, в разорванном покрывале криком огласила бы о том, а затем на королевском дворе или еще где, как указывает обычай, принесла бы жалобу, то после этого преступник должен быть пойман, и она сама должна принести присягу в том, что он совершил насилие над ней. Виновный должен присягать с семью соприсяжниками, если он отрицает свою вину. Если при произнесении присяги все присягающие или один из них допустит ошибку, заминку, то насильнику должна быть отсечена голова, и все его имущество перейдет королю.

84. О дочери, давшей кому-либо обещание без воли отца и матери

Если какая дочь без ведома отца и матери нашла себе мужа и на эти старшие принесут жалобу в суд, а она и ее муж в этом

сознаються, то если она добровольно это сделала, тогда она и муж ее согласно древнему обычаю должны быть привязаны к столбу и понести наивысшее наказание, а имущество их перейдет в королевскую казну.

Иванов Ю.А., Колесников В.А. Государство и право южных и западных славян в средневековье: Учебное пособие. - Воронеж: изд. Воронежского государственного университета. 1999. - с.113

ДЖЕРЕЛА ПРАВА УКРАЇНИ КНЯЖОГО ПЕРІОДУ X-XIV СТ.

ДОГОВІР МІЖ ГРЕКАМИ І РУССЮ 912 РОКУ

/Витяги/

«Згідно з другою угодою, що відбувалась при тих же цесарях, Льві й Олександрові, ми, (мужі) від народу руського – Карл, Ингельд, Фарлоф, Вермуд, Рулав, Гуди, Реальд, Карн, Флелав, Руар, Труан, Лидул, Фост, Стемид, – послані від Олега, великого князя руського, і всіх, що є під рукою його, світлик бояр, до вас, Льва, і Олександра, і Константина, великих за волею божою самодержавців, цесарів грецьких, для збереження і на засвідчення дружби, яка од багатьох літ була межі християнами і Руссю, за бажанням наших князів і за (їхнім) велінням, і від усіх, що є під рукою його, (Олега), суших русів. Наша світлість, більше від інших за волею божою хочачи зберегти і засвідчити таку дружбу, яка бувала межі християнами і Руссю, багато разів насправді прагнули не лише просто на словах, а й на письмі з клятвою твердою, клявшись зброєю своєю, дружбу таку засвідчити і утвердити по вірі і по закону нашому.

Глави (угоди), які ми, отже, взяли на себе по божій вірі і дружбі, суть такі:

– по першому слову змиряємося з вами, греки, дружимо один з одним від усієї душі, а ми не дамо, наскільки наша воля, статись ніякому обману чи злочині од тих, що перебувають під

рукою наших світлик князів, і подбаємо, наскільки (наша) сила, щоб зберегти з вами, греки, на подальші літа і назавжди дружбу немінливу й бездоганну, яку ми засвідчуємо проголошенням і написанням з клятвою. Так само й ви, греки, бережіте таку ж дружбу, незвабливу й непорушну, до князів світлик наших руських і до всіх (людей), що є під рукою світлого князя нашого, завжди і в усі літа.

А про справи щодо злочинів, які можуть статися, урядимось так: (злочин) нехай настільки буде доведений доказами, щоб (судді) мали віру до цих доказів: а коли вони йому, (доказові), будуть не йняти віри, нехай не клядеться (за звичаєм і вірою своєю – буде (такою) кара, якою й виявиться провина).

Про це: якщо хто уб'є, християнина русин чи християнин русина, – нехай умре там, де вчинить убивство. Якщо ж утече той, що вчинив убивство, (і) якщо є він заможним, то (ту) частину (майна) його, котра його буде по закону, хай візьме родич убитого; але й жона убивці хай має стільки, скільки належить (їй) по закону; якщо ж той, що вчинив убивство і втік, є неімущим, хай буде він під судом, поки не знайдеться, і тоді хай умре.

Історія держави і права України: Хрестоматія для студентів юридичних вузів та факультетів. - К., 1996., - с. 19-20.

ПРАВДА РУСЬКА / СПИСОК КАРАМЗІНСЬКИЙ/

/Витяги/

Про ремесль'яників

12. А за ремесль'яника і за ремесль'яницю – 12 гривен.

Про смердів і холопів

13. А за смерда і холопа 5 гривен, а за рабиню – 6 гривен.

14. А за кормилицю 12 гривен, навіть, якщо кормилиця буде холопкою або рабою.

Історія держави і права України: Хрестоматія для студентів юридичних вузів та факультетів. - К., 1996. - с. 26-27.

СТАТУТ ВЕЛИКОГО КНЯЗЯ ВОЛОДИМИРА ВСЕВОЛОДОВИЧА МОНОМАХА

/Витяги/

101. Якщо хтось уб'є жінку, то судити так само, як і за мужа; коли ж вона буде винною, то піввіри, 20 гривен.

102. А за холопа і раба віри немає, але коли будуть без вини вбиті, то за холопа і раба платити урок, а князю продажу 12 гривен.

103. Коли смерд помре і у нього не буде дітей, то спадщина князю, а коли у нього будуть дочки, то дати їм частину, а коли вони будуть одружені, то нічого не давати.

104. А коли це буде боярин або службовець боярина, то спадщина не іде князеві, коли є сини, але у дочок візьмуть.

105. А хто помираючи розділить дім серед своїх дітей, то хай так і буде; а коли помре і не розпорядиться, то усім дітям...

106. А залишиться дружина після чоловіка, то дати їй частину і у своїх дітей взяти частину, а що чоловік їй залишив, то вона власник того, а спадщину свого чоловіка не одержить; а будуть діти від першої дружини, то одержать діти матері своєї, коли їй залишено, а обидві матері своє візьмуть.

107. А якщо буде сестра в домі, то спадщину не отримує...

110. А коли будуть у мужа діти від рабині, то спадщини вони не отримують, але одержують волю з матір'ю.

111. А залишаються у мужа діти малі, а мати їхня одружить-ся, то при людях передати дім і товар вітчиму і він може користуватися приростом, поскільки він годував і турбувався про дітей; а коли він що-небудь втратить, то він повинен заплатити дітям.

112. А коли вітчим прийме дітей із спадщиною, то повинно бути так, як і рядився, а двір має відійти меншому синові.

113. Якщо дружина розлучиться з чоловіком і чоловік піде, то він має платити дітям, а коли вона захоче сидіти з дітьми, то виконати її волю, а дітям волі не давати; а що її лишив чоловік, то з тим і сидіти їй з дітьми, або ж у своїй частині сидіти має.

114. А материна частина дітям не належить, але кому мати захоче, тому і віддасть; може розподілити серед усіх дітей, але коли помре не розпорядившись, то у кого вона жила у дворі, хто її годував і де вона померла, то той отримує її частину.

115. Якщо будуть діти двох чоловіків і однієї матері, то спадщина одним дітям їх батька, а іншим – їхнього...

116. Мати може віддати все синові від першого або другого чоловіка, а коли її сини не будуть одружені, то вона може віддати дочці, яка її годує.

117. Коли брати будуть тягатись за спадщину у князя, то той, хто іде їх ділити, має взяти гривни кун.

Історія держави і права України: Хрестоматія для студентів юридичних вузів та факультетів. - К., 1996. - с. 32-33.

ДЖЕРЕЛА ПРАВА УКРАЇНИ ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПЕРІОДУ

СУДЕБНИК КОРОЛЯ КАЗИМИРА ЯГЕЛЛОВИЧА, ДАНИЙ ЛИТВІ 1468 ЛЮТИЙ 29

/Витяги/

Казимир, Божею милістю король польський, великий князь литовський і руський, князь пруський і жомоїтський та інших, чинимо цим нашим листом, складеним із князями і радою нашого великого князівства Литовського і з усім поспільством узгодили і урядили так:

1. Якщо з доказом приведуть злодія, і не буде чим заплатити, то нехай дружиною і дітьми заплатить, а самого на шибеницю; а якщо діти маленькі, менше семи років, то вони не винні.

4. А якщо видадуть дружину і дітей злодієвих, як постановлять судді, а потім вони захочуть викупитися, чи господар захоче викупити – то можна викупити. А коли у злодія будуть статки вдома, то він має платити домашніми статками; а коли ж не має чим платити з дому, то дружиною і дітьми має платити, як уже згадано вище.

5. А якщо б злодій щось у когось украв, і його там спіймають, і він до дому краденого не принесе, і дружина, і діти того не споживали, то злодій нехай зазнає кари, а дружина і діти невинні.

6. А якщо злодій вийде із будинку, і щось загубить або з'їсть, а дружина і діти того не їли, то заплатити домовили статками злодія, а дружина і діти не несуть відповідальності і статки дружини не забирають.

7. Якщо господар злодія знав про крадіжку, або брав участь і будуть докази, то він потерпає так само, як і злодій.

13. А хто вкраде півкопи або корову, того повісити.

14. А хто вкраде уперше, то його карати, як за першу крадіжку: якщо вкрав домашніх речей менше, ніж на полтину, то платити домашніми речами, а якщо вкрав більш, ніж на полтину, то хоча б украв і вперше, то повісити його.

15. А хто коня хоча б уперше вкрав і його приведуть з краденим, то його повісити.

Історія держави і права України: Хрестоматія для студентів юридичних вузів та факультетів. - К., 1996. - с. 35.

УСТАВНА ГРАМОТА ЛИТОВСЬКОГО ВЕЛИКОГО КНЯЗЯ ОЛЕКСАНДРА КИЇВСЬКИМ МІЩАНАМ 1494 ТРАВНЯ 26

/Витяги/

Сам Олександр, Божою милістю великий князь Литовський. Чинимо знамените цим нашим листом кожному добродію, котрий його читатиме або чутиме, кому потреба буде його видати. Били нам чолом міщани київські, усе панство, і показали нам лист доброї пам'яті нашого Казимира, короля Польського і великого князя Литовського, що його милість їм його пожалував, як були за великого князя Вітовта, і просили нас, аби то їм іншим листом підтвердили. І ми, на зразок листа батька нашого, також їм дали на те наші листи, як службу їм служити і сплати давати.

Панів Лядських, Московських, Мультианських не слід їм піднімати нічим, тільки послів нашого великого князівства Литовського й Ординського мають піднімати своїми звичаями.

Скарбу нашого і воєводи нашого Київського не треба їм стерегти: якщо ж ми, дасть Бог, самі там будемо, тоді вони мають сторожу поставити; лазень не мають топити і дров возити, коней, животини, овець, свиней по київських дворах не зганяти: мають то відати клеплінці і вибойники. Сіна за рікою не мають косити, лишень тільки мають косити один день під борком; за косні луки воєводі їм давати десять грошей; а що укосять, то мають ховати, а сіна на городи їм не возити нізвідки.

Плотів на низ не зганяти, ані на берег не волочити.

Ставок їм не сипати, окрім тільки якщо усі той ставок сипатимуть, що під городом, а слугам воєводи за те в них грошей не брати.

Вижгородського, Чорнобильського, Білгородського, Глевацького мита їм не платити, по всій землі Київській: лише тільки, якщо підуть суда на низ з Києва, то вони мають давати корговщину, з комяги по три гроші водою, а не сухим шляхом; а якщо прийде з Черкас водою риба, тоді осьмник має на березі накласти на ту рибу мито і десяту частину узяти; а якщо зверху прийде, того на березі не обмичувати: осьмник має мито своє на торгу брати.

Якщо ж хто вкраде, і спіймано його буде, але краденого він ще до оселі не вносив, і дружина з дітьми не споживали того: дру-

жина і діти до того не є спрочетними, а винуватець має заплатити зі свого двору, якщо буде взмозі, як заплатити, то карати винуватця за його справу по праву: якщо ж не буде чим заплатити, тоді і лица у дворі не брати, віддати позовачу, у кого вкрадено...

...Хто ж міщанку з домом візьме у міському праві, то він має ту ж службу служити, яка і перше з того дому йшла.

Історія держави і права України. Хрестоматія для студентів юридичних вузів та факультетів. - К., 1996. - с. 40-43.

СТАТУТ ПРО НАДІЛИ ГОСПОДАРЯ КОРОЛЯ Й.М. У ВСЬОМУ ВЕЛИКОМУ КНЯЗІВСТВІ ЛИТОВСЬКОМУ 1557 КВІТНЯ 1 (СТАТУТ НА ВОЛОКИ)

/Витяги/

Арт. 51. Про злодіїв та злочинців

Старости, державці щоб карали злодіїв та інших злочинців згідно статуту, не враховуючи те злодійство, що було скоєно колись, а маєтки злодіїв та злочинців ніхто інший, крім уряду, не має права забирати. Якщо є жінка і діти, землю залишити їм, а якщо немає, то іншу людину поселити.

Історія держави і права України. Хрестоматія для студентів юридичних вузів та факультетів. - К., 1996. - с. 63.

СТАТУТ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО 1529 ГОДА

Раздел четвертый.

О наследовании женщинами и о выдаче девушек замуж

1. О вдове, оставшейся на вдовьем стольце, имеющей от мужа своего вено и взрослых детей

Вдова, оставшаяся на вдовьем стольце, имеющая от мужа своего вено и взрослых сыновей, должна остаться только при своем вене, а сыновья должны быть допущены ко всем отцовским именам и имуществу и должны нести земскую службу.

Если же она не имеет от мужа своего вена, то должна получить во всем равную со своими взрослыми детьми часть в ценностях и в имуществе, движимом и недвижимом.

2. О вдовах, которые не имеют детей

Видя, что некоторые бездетные вдовы остаются на вдовьем стольце, в результате чего происходит много вреда для государства, потому что не выполняется служба так, как бы следовало, а также и родственники теряют много имений, постановляем, как написано ниже:

Бездетная вдова, если она имеет от мужа своего вено, должна получить только свое вено, а все имения должны перейти к родственникам. Если же она не имеет от мужа своего вена, то должна остаться на третьей части, пока не выйдет замуж, а если замуж не выйдет, тогда должна оставаться на третьей части пожизненно, остальное имение должно перейти к родственникам, а те должны нести нашу великокняжескую службу.

3. Если бы какая-либо женщина была замужем и имела детей, а записанного мужем вена не имела

Если бы какая-либо женщина была замужем, имела с мужем детей, а муж не записал бы ей вена и умер, то она, оставшись вдовой, должна получить равную со своими детьми часть от имений и имущества и на этой своей части должна оставаться пожизненно, если бы хотела быть вдовой; а дети не должны отбирать у нее эту часть.

Если же она хотела бы выйти замуж, то должна свою часть оставить детям, а дети не будут обязаны дать ей венца.

4. О мачехе, которая будет иметь детей от двух мужей

Таким же образом и мачеха, если она имела детей от второго мужа, то вместе со своими детьми от первого и второго мужей должна иметь равную часть во всех имениях и имуществе. Если бы мачеха не имела детей от второго мужа, то вместе с детьми от первого мужа должна получить равную часть в имении, а в имуществе детей части не должна иметь, за исключением того, что сама принесла с собой или что дал ей муж из движимых вещей по своей милости. И на этой части мачеха должна оставаться со своими детьми

пожизненно, если бы не вышла замуж. Если же она вышла бы замуж, то эту часть должна оставить детям, а дети не будут обязаны дать ей венца, как не имеющей записанного мужем вена.

5. Если бы жена не имела детей, то она должна оставаться на вдовьем столе на третьей части пожизненно

Также если бы жена не имела детей и оправы от мужа, то она должна оставаться только на третьей части имения, а две части должны отойти к родственникам. Она должна оставаться на третьей части пожизненно. После ее смерти и эта третья часть имения должна перейти к родственникам. А если бы она вышла замуж, то имение, которым пользовалась, должна оставить родственникам.

6. Жена с малыми детьми по смерти мужа должна оставаться на вдовьем столе до совершеннолетия детей.

Если же будет плохо управлять имением, то родственники должны воспрепятствовать этому судом.

Также постановляем: если бы какой-либо человек, умирая или по завещанию, поручил своих детей и имение какому-нибудь приятелю своему, хотя бы и не родственнику, которому по праву родства не надлежит быть опекуном, то назначенный опекун должен осуществлять опеку над имением и детьми, а жена умершего должна оставаться только при вене.

Если бы кто умер, не поручив никому детей своих, то жена должна воспитывать детей и управлять всем имением на правах вдовы, оставаясь на вдовьем столе до совершеннолетия детей. А когда дети вырастут, она должна передать имение детям, а сама оставаться пожизненно при своем вене. Если же она не имела бы вена, то должна получить равную со своими детьми часть.

Если бы имела одного сына, то должна отдать ему две части имения, а сама остаться на третьей части.

Если бы женщина, имея в своей опеке детей, вышла замуж, то взять в опеку детей и имение должны родственники. Родственники не должны вытеснять ее из записанного ей в качестве вена имения. Но если она выйдет замуж, то дети по достижении совершеннолетия могут выкупить ее часть.

Если бы какая-либо женщина, оставаясь со своими детьми на вдовьем столе, независимо от того, имела ли она записанное

мужем вено или нет, не хотела выйти замуж и, будучи вдовой, имение и имущество растратила, людей разогнала, серебщизны и штрафы брала себе и имение разоряла, тогда дядья детей по отцу, а если их не будет, то другие родственники должны привлечь ее в установленный срок к нашему великокняжескому суду или к суду панов радных и должны доказать эти убытки. И если они это докажут, то мы, великий князь, или паны должны за ее проступок отнять у нее детей и имущество и передать в опеку дядьям по отцу или другим родственникам. А если она будет иметь записанное мужем вено, то должна остаться только при своем вене. Если же у нее не было бы вена, тогда должны ей выделить равную с детьми часть, и этой частью она должна владеть пожизненно. После ее смерти и эта часть должна отойти к детям. Но если бы у этих детей не было дядей по отцу или других родственников, то мы, великий князь, или паны над детьми и имением должны назначить опекуном постороннего достойного человека, который бы ее и все имения и детей в опеке держал, не допускал растраты имений и имущества, пока дети не достигнут совершеннолетия.

7. О выдаче девушек замуж как при жизни отца, так и по смерти отца

Также постановляем, что если умрет отец или мать, но при своей жизни еще выдадут свою дочь замуж, а оставят после себя других дочерей, то и эти дочери должны получить такое же приданое, как и выданная ими дочь.

А если бы родители не выдали дочерей при своей жизни, но только записали приданое, то дочери должны быть выданы замуж так, как записали отец или мать.

Но если бы родители не дали приданого или перед своей смертью не записали, то судьи обязаны оценить имущество в деньгах и выделить четвертую часть, несмотря на то что в семье одна дочь и много сыновей, и дать ей в качестве приданого такую сумму, сколько бы стоила четвертая часть имущества.

А хотя бы в семье был один сын и много сестер, то на всех сестер следует разделить четвертую часть той суммы, в какую оценено имущество, и каждой дать из этой четвертой части равное приданое.

8. Прежде чем отец выдаст свою дочь замуж, он должен потребовать от зятя обеспечить вено

Также постановляем: если бы кто-либо выдал замуж свою дочь, тот должен раньше обеспечить ей вено. Если же кто-либо выдал бы свою дочь замуж, не обеспечив ей вена, то такая девушка не должна иметь венца.

9. О девушках, которые будут выданы замуж в чужие земли

Также постановляем: если бы отец или мать выдали дочь из Великого княжества Литовского в чужую землю, в Польшу или в Мазовше, или в какую-либо другую землю и эта девушка имела наследственное имение по линии деда или по отцовской или материнской линии, и были бы у той девушки братья или не было бы братьев, а только сестры, тогда те братья или сестры должны оценить те имения и заплатить ей деньгами, сколько та ее часть будет стоить, а принадлежащая ей в наследственном по линии отца или деда имении часть должна перейти к братьям или сестрам. А если бы у нее не было братьев или сестер, а только двоюродные братья по отцу или какие-нибудь другие родственники, тогда эти родственники или двоюродные братья также должны ей заплатить за имения, сколько эти ее имения будут стоить, и в ту землю, куда она пошла, дать эту сумму в приданое, как другим девушкам дают приданое в Великом княжестве Литовском. А наследственные по линии отца или деда имения этой девушки должны отойти к тем братьям или сестрам, или к каким-нибудь ее родственникам, которые за эти имения дали бы ей приданое. А эта девушка и ее муж те наследственные по линии отца или деда имения уже вернуть себе не могут и никакого права наследования на них не должны иметь.

10. О девушках, которые без согласия отца и матери самовольно выйдут за муж

Также если бы дочь без согласия отца или матери вышла замуж, то она лишается приданого от отца и матери и имения, наследуемого по материнской линии. А если бы она одна была у

отца, то имение, наследуемое по отцовской линии, наследуют родственники, минуя таковую дочь.

11. О девушках, которые по смерти отца и матери, не достигнув совершеннолетия, вышли замуж без согласия дядей по отцу и братьев

Если бы девушка осталась без отца и матери, не достигнув еще совершеннолетия, и вышла замуж без согласия дядей по отцу или ее братьев, то она лишается своего имения.

А если бы она была совершеннолетней и братья или дядья по отцу задержали бы ее и не хотели выдать замуж, она, однако, самовольно не должна ни за кого выходить, но должна обратиться к другим своим кровным родственникам или к властям, а власти или кровные родственники должны разрешить ей выйти замуж. И если она с согласия властей или своих родственников выйдет замуж, тогда имения не теряет. А если она выйдет замуж без согласия властей или своих родственников, то хотя и была бы совершеннолетней, имение теряет.

12. О наследовании имений, переходящих по отцовской и материнской линии

Также постановляем: если было бы несколько родных братьев и сестер, отделенных или неотделенных, и один из братьев умер, то его часть имения, наследуемого по отцовской линии, переходит только к братьям. Если бы в наследство было получено какое-либо имение, наследуемое по материнской линии, тогда сестра должна получить равную с братьями часть этого имения, а с наследуемого по отцовской линии имения – приданое.

13. Как должен быть наказан тот, кто ударил отца или мать

Также постановляем: если бы сын ударил отца или оскорбил, или как-либо притеснял и унижал, то отец может такого сына лишить всего его наследства. А если бы отец лишил сына наследства и других сыновей не имел, то две части имения он не должен чужим ни отдавать, ни продавать, но эти две части должны отойти только родственникам, а третью часть могут употребить, как хотят.

Таким же образом поступает и мать; если бы сын или дочь оскорбили мать, тогда она также может лишить их наследства

на часть своего имения. Однако отец и мать не могут сына или дочь лишити наследственного имения по завещанию, но, представ перед нами, великим князем, или перед владником, должны заявить и привести основательные доводы, и только тогда могут за тот их злой поступок записью лишити имения.

14. Если бы кто-либо имел детей от двух или трех жен

Также постановляем: если бы кто-либо имел детей от первой жены, а потом, когда жена умрет и он возьмет другую и от нее тоже будет иметь детей, то дети как от первой жены, так и от второй, и от третьей, и от четвертой, сколько бы их ни было, должны получить равную во всех его имениях часть, как в наследуемом по отцовской линии, так и в выслуженном и купленном.

15. Княгинь, пань вдов и девушек не должны ни за кого силой выдавать, а только с их согласия

Также обещаем и постановляем по нашей великокняжеской милости и щедрости, что мы сами и потомки наши за княгинями, панями вдовами, княжнами, паненками и девушками сохраним их вольности и силой без их согласия ни за кого их не должны выдавать. Но каждая из них по совету своих друзей может свободно выйти за того, за кого хочет.

Раздел пятый

[11] 10. Если бы у кого-либо за какое-нибудь преступление имение взято, а перед тем была дана оправа жене его

Если бы у какого-либо человека земского за какое-нибудь преступление или по приговору суда имение его родовое или взятое им в залог было отнято или отдано за долги, или отсужено, а с этого имения жена его по первой записи имела бы свою оправу венонную, правильно записанную прежде, чем этот человек земский был обвинен по суду, то та ее оправа должна оставаться в силе, кроме воровства, когда жена была бы соучастницей в преступлении мужа и вместе с ним пользовалась заведомо краденными вещами.

/Статут Великого Княжества Литовского 1529г. под ред. К. И. Яблонского. Изд. акад. наук БССР. Минск 1960., - с. 153-162/.

ДЖЕРЕЛА ПРАВА УКРАЇНИ XVII-XIX СТ.

ПРАВА, ЗА ЯКИМИ СУДИТЬСЯ МАЛОРОСІЙСЬКИЙ НАРОД

/Витяги/

Глава п'ята.

Пункт 1

Усі звання шляхетського і військового, чиновники, знатні, а також рядові люди, які у Малій Росії мешкають і є повнолітніми, майно або землю батьківську, материнську, за дружиною отриману, куплену, заслужену і яким-небудь іншим законним чином набути мають, а також іноземці, які у Малій Росії помістя мають і тут працюють, спільно з малоросіянами государеву військову службу відбувати повинні.

Пункт 2

Вдова, після смерті чоловіка свого, особи шляхетного і військового чину, що залишилася бездітною або з малолітніми дітьми, до повноліття дітей із свого дому ніяку государеву військову службу відправляти не повинна, те ж стосується і малолітніх дітей, які залишилися після смерті своїх батьків.

Пункт 3

Рідні брати або родини, шляхетного і військового чину особи, що живуть у нерозділеному помісті, для відбуття государеві військової служби з-поміж себе повнолітнього і за спільною згодою або за чертою обраного послати повинні, а того, який перебуває на службі, його нерозділені брати або родичі із їхнього спільного помістя постачати мають.

Глава десята.

Про одруження, придане, віно, успадкування чоловіка після смерті дружини і дружини після чоловіка, про розлучення

Пункт 1

Домовленість про одруження, якого батьки при своїх синах і дочках досягли, якщо діти дорослі, так само як і при малолітніх,

а коли вони виростуть і погодяться, або навіть мовчатимуть при досягненні домовленості і не чинитимуть непокори перед вінчанням, зобов'язує їх до одруження.

Пункт 2

Коли б діти при батьківській домовленості не були присутні і про це не знали (особливо, якщо тоді вони були малолітніми), але досягши повноліття і визнавши про ту домовленість стосовно себе, погодились би – зобов'язані одружуватись, проте, якщо між дітьми відсутня згода, домовленість батьківська не зобов'язує їх.

Пункт 3

Якщо б дорослий з малолітньою або обоє малолітні пообіцяли і дали слово про своє одруження, ...але після досягнення повноліття одне або обоє не захочуть одружуватися, вони не зобов'язані одружуватися, хіба що між ними за взаємною згодою трапилось тілесне сукуплення, тоді від шлюбу відректись вони не можуть.

Артикул 2. Про вільне одруження

Пункт 1

Будь-якого чину і звання людей вільних, як чоловічої статі ні з будь-якою дівчиною або удовою одружити, так і жіночої статі ні за будь-кого насильно віддавати ніхто не має права, проте кожен з них за доброю волею своєю, з відома і дозволу батьків, за порадою і дозволом близьких родичів і опікунів повинні брати шлюб.

Пункт 2

Щоб шлюб був чесним і вільним, коли б служитель найнятий або вільний захотів одружитися, то його пан заборонити його йому робити не може, більш того, він повинен заплатити і розрахувати того служителя належним чином, коли той захоче від нього піти; це ж стосується також служанок і людей вільних, яких примусово одружувати не можна.

Артикул 3. Домовленість про шлюб із заporукою, про завдаток між нареченим і нареченою

Пункт 1

Якщо хто-небудь порушить домовленість про одруження, то ніякі заклади або штрафи не можуть накладатись на порушника,

навіть ко-ли б вони були передбачені шлюбними умовами, поскільки шлюб має укладатися добровільно.

Пункт 2

Проте дарунок свадібний, який називається завдатком між нареченим і нареченою і дається до одруження, має бути повернений у подвійному розмірі тією стороною, яка спричинила порушення домовленості і над те має відшкодувати збитки, яких зазнала інша сторона під час досягнення домовленості, а коли б хтось помер до взяття шлюбу або на законних підставах не зміг одружитися, то дарунки, дані одним іншому, просто не повертаються і домагатися відшкодування збитків ніхто не може.

Артикул 4. Про різницю між посагом і віном

Пункт 1

Між посагом і віном різниця полягає у тому, що посаг означає те рухоме і нерухоме майно, яке дружина до чоловіка приносить, або що йому за дружиною дають для допомоги у їхньому шлюбі, віно – дарунок, який чоловік або його батьки від його імені при одруженні або після одруження дають з нерухомого майна з тим, щоб дружина після смерті чоловіка мала за що жити.

Пункт 2

Визначене віно дружині від чоловіка на нерухоме майно перебуває у її користуванні довічно, а після її смерті це майно, яке було записане як віно, віддається спадкоємцям чоловіка.

Глава одинадцята.

Про опікунів і їх опіку над сиротами, також про нерозподілене майно братів і сестер дорослих і неповнолітніх, про розподіл між ними.

Пункт 1

Опікуном, тобто наставником або пестуном, називається той, кому для опіки, нагляду і турботи доручаються малолітні діти, сироти, що залишилися після смерті батьків, до повноліття, адже вони самі себе виховувати не можуть і розпоряджатися своїм майном неспроможні.

Пункт 2

Для того, щоб такі малолітні діти змогли одержати гарне виховання і щоб їх батьківське майно не було розтринькане, повинні бути під опікою, заповітом їхнього батька або урядом визначено, до їх повноліття; повноліття чоловіче наступає з вісімнадцяти років, а жіноче – з тринадцяти, або після їхнього одруження.

Глава двадцять третя.

Про кару і покарання прелюбодіїв, блудників, гвалтівників жінок і дівчат, про мужоложників і скотоложників

Артикул 1. Про прелюбодіїв і прелюбодійниць

Прелюбодієм є той, хто, маючи законну дружину, з іншими одруженими або неодруженими жінками, а також жінка, яка маючи законного чоловіка, з чужими одруженими або неодруженими чоловіками тілесно сукупляється; такий або така, що опустяться до такого беззаконня, коли те буде достеменно доказано, підлягають карі зі нижчезазначеними артикулами.

Артикул 2. Про покарання за прелюбодійство

Пункт 1

Якщо б чоловік заскочив кого-небудь із своєю дружиною під час прелюбодіяння, то, повідомивши сусідам або слугам і працівникам своїм домашнім, має спійманих доставити до належного суду, і коли у суді не по злобі, а правдиво докаже разом із свідками під присягою, або ж заскочені у прелюбодійстві самі признаються, то їх обох скарати на смерть через відсічення голови; а якщо б чоловік, заскочивши прелюбодія на місці прелюбодіяння, убив його, то ні смертній карі, ні платі за голову і ніякому покаранню він не підлягає.

Пункт 3

Якщо б таке трапилось, що чоловік, заскочивши прелюбодія із своєю дружиною, буде вбитий, то такого прелюбодія потрібно жорстокою смертною карою покарати, а за голову і з майна його рухомого спадкоємцям убитого має бути виплачено; а дружину таку покарати смертною карою.

Артикул 7. Про кровозмішання

Пункт 1

Якщо б існувало близьке родство людей чоловічої і жіночої статі, то за церковними правилами і за правом брати їм шлюб не можна; ті, хто, знаючи про те родство, тілесно блудно з'єднався – обох за правовими доказами карати смертною карою через відсічення голови.

Артикул 9. Про покарання неприродно блудящих

Якщо б хто-небудь, забувши страх Божий, з твариною безслесною або ж чоловік з чоловіком протиприродно сукуплявся, таких за достовірними доказами карати на смерть, спалити у вогні; такому ж покаранню підлягає і той чоловік, який би з своєю дружиною або чужою неприродним чином тілесно змішувався.

Глава двадцять четверта.

Про злодіїв та їх покарання

Артикул 29

Якщо б хто-небудь вільну або чинсь людину чоловічої або жіночої статі украв або продав християнину, такого злодія за достовірних доказів повісити або відрубати голову, а коли ж продасть у злодійські нехристиянські руки – четвертувати.

Історія держави і права України: Хрестоматія для студентів юридичних вузів та факультетів. - К., 1996. - с. 165-175/.

УГОДА ТА КОНСТИТУЦІЯ ПИЛИПА ОРЛИКА

/Витяги/

11

Козачі вдови і осиротілі козачі діти, козацькі вдови і жінки без присутності самих козаків, коли в походах, або в будь-яких будуть перебувати службах, щоб не притягалися до всіляких посполитих повинностей і не утяжувалися вимаганням датків домовлено і постановлено.

Історія держави і права України: Хрестоматія для студентів юридичних вузів та факультетів. - К., 1996. - с. 126-127.

ЗІБРАННЯ МАЛОРОСІЙСЬКИХ ПРАВ

/Витяги/

Книга I

Глава III.

§1. Чоловіки до вісімнадцяти, а жінки до тринадцяти років вважаються неповнолітніми.

§2. Дівчина з 13 років може брати шлюб.

Глава IV. Про фізичну та моральну здатність

§1. Чоловіки до вісімнадцяти, а жінки до тринадцяти років не можуть нічого віддати по заповіту.

§3. Божевільні не можуть робити розпорядження або заповіту, а можуть робити, коли прийдуть до повного розуму.

§5. Божевільний не може бути свідком.

Глава V. Про шлюб

§3. Ніхто не може брати шлюб з дружинами братів своїх рідних і двоюрідних, і з дружинами дядків своїх по батькові та матері до трьох колін, за виключенням рідних.

§6. Жінки різного становища вільно беруть шлюб, з ким захочуть.

§8. Вільно всякому одружуватися стільки разів, скільки побажає; також і жінки вільні по смерті чоловіків своїх іти за іншого, і як з першим, так і з останнім дітей родити.

§23. Якщо дворянин одружився з недворянкою, то робить дружину свою і дітей дворянами, якщо ж жінка потім одружиться з простолюдином, а не з дворянином, то втрачає право дворянства.

§32. Жінка не може речей своїх нікому дати без волі чоловіка, тому що вона собою не вільна, а повинна жити по волі чоловіка.

§58. Кожний має свободу дружині своїй відписувати речі свої рухомі, також і іншому сторонньому: золото, срібло, коні та інше, крім зброї, стада, служивих дворових...

Глава VI. Про дітей

Про дітей законного шлюбу народжених. Що потрібно для визнання дітей законнонародженими.

§1. Про те, хто є сином якої матері, вільно доказувати за допомогою свідків, бо мати відома завжди; віра дана словам батька й матері, коли вони кого сином назовуть, бо цьому належить спершу вірити, поки щось протилежне не з'явиться.

§2. Якщо жінка народить дитя раніше часу, для родів потрібного, то це дитя може в праві своєму бути оспорене, також, якщо народить дитя по мужній смерті пізніше, ніж мала його мати, то теж можна його оспорювати.

§38. Діти, що після смерті батька одержали рухоме і нерухоме майно, повинні задовольнити претензію, коли батько їх ... помер не заплативши.

§39. Якщо батько, будучи винним кому-небудь по запису, помре, не залишивши дітям ніякого майна, а діти будуть мати своє майно куповане, материне або іншим способом нажите, але не батьківське, то вони не відповідають на претензію, що залишилась на їх батькові...

Глава VII. Про родство

§3. Якщо б сини малолітні залишилися після смерті батька, то старший з них приймає на себе весь тягар, і в тому буде їх опікуном, поки вони стануть повнолітніми, а коли виростуть, повинен їм усе повернути, що взяв, крім того, що на їх користь витрачено...

§4. Близький родич за родича свідком бути не може, крім трьох випадків: перше, батько і всякий родич можуть робити розпорядження тестаменту або духовного запису сина або родича свого; в справі подружній; третє, коли треба рід або літа довести.

§5. Найближчий до батька приймає опіку і повинен запевнити сироту в цілості майна його...

Глава VIII. Про опіку

§1. Діти неповнолітні, тобто: чоловічої статі до 18-ти, а жіночої до 13-ти років – повинні бути по смерті своїх батьків в опіці, щоб батьківське майно рухоме і нерухоме не було розгублено або занепало.

§4. Батько після смерті дружини своєї, маючи дітей неповнолітніх, повинен бути опікуном як над ними самими до їх повноліття, так і над майном їх материнським...

§14. Від опіки можуть відмовитися: шановані республікою господські секретарі, люди військового звання, дворяни, лікарі, що тяжко хворіють, ті, що мають 70 років і ті, що мають вже трояку опіку...

§17. Духовні особи... опікунами бути не можуть.

Книга IV

Зібрання малоросійських прав відділу III-го про речі

§355. Якщо хто-небудь під час голоду сам себе з дружиною чи сина продасть в неволю, і дасть на те купчу, то така кріпость не має чинності, але після голоду, після набуття тим продавцем грошей, він повинен повернути покупцеві гроші або відслужити.

§407. Якщо б дружина була марнотратною або божевільною, про що кожному було б відомо, позичила у кого-небудь гроші без відома чоловіка свого, то чоловік не повинен повертати той борг або зазнати якихось збитків, А якщо б із позиченого щось йому дісталось або у дружини залишиться, то те необхідне повернути позичкарю. Коли ж ті гроші витрачені і чоловік від них не мав ніякої користі, про що він присягнувся б, то у такому випадку чоловік не повинен нічого платити.

Книга V

§586. Якщо батько, одружуючи старшу дочку, дасть їй посаг у вигляді землі з відома суду, яким вона володіла один рік і шість тижнів неспірно, то молодша сестра уже не може вимагати розподілу тієї землі. Коли ж земля буде дана без відома суду, то молодша сестра має право на розподілення.

§674. Не можуть бути дані у заклад: 1-е, посаг дружини. 2-е, помістя дітей, хіба що позичені гроші пішли б на користь дітей. 3-є, діти і вільні люди. 4-е, речі, що знаходяться у чиншовому помісті володільця до виплати чиншової суми. 5-е, освячені або церковні речі, хіба що тільки вони необхідні для викуплення невольників.

*Історія держави і права України: Хрестоматія для студентів
юридичних вузів та факультетів. - К., 1996. - с. 149-160*

ОПИС УКРАЇНИ

Як дівчата залицяються до парубків

Тут, на відміну від звичаїв і традицій інших народів, дівчина першою сватається до парубка, якого собі сподобала, їхній традиційний та незламний забобон майже завжди дівчині в цьому допомагає, та й вона більш певна успіху, ніж парубок, коли б наважився першим свататися до обраної дівчини. Ось як це виглядає. Закохана дівчина йде до хати парубка, якого любить, у той час, коли сподівається застати вдома батька, матір і свого судженого. На порозі вітається словами:

«Помагай біг», які значать майже те само, що наше «Хай благословить Господь» і є звичайним їхнім привітанням, коли заходиш до чиеїсь господи. Сівши у хаті, дівчина береться вихвалити того, хто припав їй до серця. Звертається до нього, називаючи Іван, Федір, Дмитро, Войтик, Микита, одним із тих найбільш розповсюджених тут імен, та й каже:

«Бачу з твого обличчя, що ти людина добра, будеш дбайливим і любитимеш свою жінку. Сподіваюсь, що з тебе вийде добрий господар. Ці твої гарні якості змушують мене уклінно просити взяти мене за жінку». Мовивши це, вона звертається з подібними словами до батька й матері парубка, покірно прохаючи згоди на їхній шлюб. А якщо ж дістане відмову чи одговірку, буцімто парубок ще молодий і не готовий до одруження, то дівчина відповідає, що не залишить їхньої хати, поки він її не пошлюбить і не візьме собі за жінку. А мовивши це, дівчина вперто стоїть на своєму і не виходить з кімнати, поки не дістане того, що вимагає. Через кілька тижнів батьки змушені не тільки погодитись, а й намовляють сина, щоб той пильніше придивлявся до дівчини, як до своєї майбутньої жінки. А парубок, бачучи, як завзято дівчина бажає йому добра, відтепер починає дивитись на неї, як на свою майбутню володарку. Неполегливо просить у батьків дозволу її покохати. Ось як закохані дівчата в цьому краї влаштовують свою долю, змушуючи батьків і суджених виконати своє бажання. Як я вже говорив, батьки

боятися накликати на себе гнів божий чи якийсь інше лихо, прогнавши дівчину, бо вважають, що, так вчинивши, навіки знеславлять увесь її рід, який неодмінно їм за це помститься. Так само вони не застосовують для цього насильства, бо побоюються суворої церковної кари, яка передбачає в такому випадку епітимію, великий штраф і ганьбу для їхньої господи. Батьки так лякаються цих забобонів, що якомога швидше бажають уникнути нещастя, які могли б, безперечно, стати карою за те, що їхні сини колись відмовили дівчатам, які сватались до них. Звичай, який я описав, водиться тільки між людьми рівного стану, бо в цьому краї усі селяни однаково заможні й нема великої різниці в їхніх статках. Та коли кохаються простий селянин із шляхтянкою, у цьому їм допомагає інший звичай.

Як селянин може одружитися із шляхетною панною

Існує звичай у селах цього краю, що в неділю та свята селяни разом із жінками та дітьми збираються по обіді до корчми; там вони проводять решту дня за частуванням. Однак випивають лишень чоловіки та жінки, а парубки і дівчата весело танцюють під звуки дуди (інструмент, схожий на волинку). Сюди звичайно приходять місцевий пан із своєю сім'єю, щоб подивитись, як молодь веселиться. Інколи пан запрошує танцювати перед своїм замком: буває, що сам танцює з жінкою та дітьми. Під час цих танців шляхетніші пани змішуються з простим людом. А треба додати, що всі села на Поділлі на Україні оточені гайками зі сховками, де влітку селяни переховуються від набігів татар. Ці лісочки простягаються на добрих півмилі в ширину, і хоча селяни тут є майже кріпаками, однак вони здавна користуються правом і привілеєм викрадати під час загального танцю шляхетних дівчат, навіть дочок свого пана. Але парубок мусить зробити це кмітливо та спритно і втекти в сусідній гай, де повинен перечекати двадцять чотири години і сховатися так, щоб їх не знайшли. Лише тоді йому все пробачать. Якщо викрадена дівчина бажає вийти за нього заміж, під страхом смертної кари він змушений погодитись на це; якщо ж дівчина цього не бажає, йому дарують його злочин і ніхто не має права переслідувати

його за це чи карати. Та коли ж спіймають викрадача протягом доби, одразу ж стинають голову без жодного суду. За тих сімнадцять років, які я провів у цьому краї, не чув, аби сталося щось подібне. Зате бачив, як дівчата сватались до парубків і часто їм це вдавалося. Однак, щоб викрасти шляхетну дівчину, є багато ризику. Силоміць узяти її, втекти на очах усіх присутніх і втекти так, щоб не зловили (тут треба мати добрі ноги), було б дуже важко, якби не домовився попередньо з тією дівчиною. А крім того, селяни тепер більш уярмлені, та й шляхта чванькувата і владолюбна. Очевидно, селяни мали право викрадати шляхетних дівчат у ті часи, коли поляки ще обирали королем того, хто найпрудкіше бігав босоніж, вважаючи такого чоловіка найсмівливішим і найкмітливішим; начебто смівливість та кмітливість залежать від спритності й міцності в ногах. З тих самих часів, на мою думку, йде ще один звичай: на другий день після елекції зобов'язувати короля дати присягу перед вівтарем про те, що жоден шляхтич не буде арештований за свій злочин після двадцяти чотирьох годин, хіба що йшлося б про злочин проти короля чи державну зраду. Цим вони хотіли, напевно, засвідчити свою повагу до людей, які вміють добре і швидко бігати. Це видно ще й тепер, оскільки поляки дуже цінують баских і прудких коней, лише на це звертають увагу і відразу платять ту ціну, яку за коня правлять. Гадаю, що вони це роблять для того, аби легко наздоганяти ворога, коли той втікає, та й самим швидко втікати, якщо колись доведеться це робити.

Як відбуваються весілля

Оскільки ми вже розповіли про сватання на Русі, скажемо ще кілька слів про тутешні весільні врочистості та їх особливості.

Весільні обряди такі: запрошені парубки й дівчата від імені молодого й молодої просять усіх своїх родичів прийти до них на весілля; при цьому кожен має віночок з квітів, який вішає через плече і зі списком усіх запрошених відвідують їх у переддень весілля. Молодь іде парами, а один парубок з патерицею у руках виголошує запрошення. Не буду докладно описувати страв і скільки м'ясних виробів подають до столу, скажу лишень, що молода вбрана за їхнім звичаєм у довгу коричневу сукню. Сукня розпи-

рається прутами з китового вуса, а знизу має облямівку з тканини напівшовкової і напіввовняної. Голова і обличчя молодої відкриті, волосся розсипається по плечах, а на голові вінок квітів у залежності від пори року. Батько, брат чи якийсь близький родич молодої ведуть її до церкви; перед ними ступають музики із скрипкою, дудою або цимбалами. Після вінчання один із родичів бере молоду за руку і відводить до дому під ту саму мелодію. Обійду мовчанкою весільні розваги під час весільного обіду; вони дуже дивні, нічим не поступаються своєю дивиною звичаям інших народів. Зауважу лише, що те, що особливо схиляє їх до нестримного гульцятства, яке від природи є у їхніх звичках, пов'язане з тим, що з нагоди шлюбних бенкетів та хрестин їхніх дітей пан дозволяє їм варити пиво. Привілей цей приводить до того, що пиво є набагато дешевше і в більшій кількості, бо в інший час селяни мусять купувати пиво в панських броварнях.

Коли настає час укладати молоду на шлюбне ложе, родички молодого відводять її до спальні і там роздягають догола. Докладно розглядають її з усіх боків, навіть заглядають у вуха, волосся, на пальці ніг та в інші частини тіла, аби пересвідчитись, чи ніде нема крові, голки або захованого клаптика бавовни, насиченого червоним сиропом. Якби знайшлося щось подібне, зчиниться на весіллі сум'яття і метушня. А коли нічого не знаходять, надягають на молоду біленьку й новеньку бавовняну сорочку, а потім, завівши її у постіль, потайки вводять молодого. Коли молоді опиняються разом, жінки затагають заслону біля постелі. Більшість гостей приходить у кімнату, чоловіки танцюють з келихами в руках під звуки дудки, а жінки підскакують, плескаючи в долоні, аж поки не звершиться шлюбний союз. А коли серед цього радісного танку молода якимсь чином висловить задоволення, усі присутні враз стрибають з радощів, плещуть у долоні, зчиняють веселий галас. Увесь цей час родичі молодого не відходять від ліжка, прислухаються, що там відбувається; чекають, коли можна буде відслонити запону. Одягають на молоду чисту сорочку, а коли на попередній знаходять докази її цнотливості, радісними вигуками сповнюють цілу домівку, і вся родина радіє разом з ними. Тепер молоду одягають і зачісують як молодицю, тобто покривають їй голову, бо це дозволяється робити лише заміжнім, а дівчата ходять із власним заплетеним волоссям і вважали б для себе ганьбою покрити голову.

Наступного дня відбувається ще кумедніша забава, яка може видатись невірогідною для того, хто подібного ніколи не бачив. Крізь два рукави сорочки, вивернутої навиворіт, пропихають палицю і носять її, наче знамено, вулицями міста, вельми урочисто, як стяг, що підтверджує почесне завершення битви, аби кожен переконався у цнотливості молодої і в мужській силі молодого. А за ними ступає цілий натовп гостей з музикою, вони танцюють і співають ще завзятіше, ніж перед тим. Процесія іде через ціле місто, дружки ведуть попід руки дружок, збігаються люди і проводжають їх, поки молодята не дійдуть до хати молодого.

Якщо ж навпаки, ознак дівочтва не виявлять, весілля обривається, чоловіки кидають об землю келихами, жінки перестають співати, а родичі молодої збентежені та осоромлені. Одне слово, зчиняється справжній гармидер: гості б'ють горщики, в яких варилися різні наїдки, відбивають вушка в келихах, з яких випивали напої, матері молодої натягають на ший кінський хомут, садять її у кутку, перед поглядами усіх присутніх, а самі співають їй безперестанку грубих і сороміцьких пісень. Частують її з надбитого келиха, дорікаючи за те, що не вміла берегти доньку. Висловивши все, що лиш може прийти в голову, гості розходяться до своїх домівок, ображені такою неприємною подією. А родичі молодої, заховавшись від людей, деякий час сидять вдома, присоромлені тим, що трапилось.

Що ж до молодого, то це вже на його розсуд – жити з дружиною чи прогнати її, але коли відважиться на спільне життя, мусить бути готовий на всі ті образи, якими його будуть осипати.

При цій нагоді додаю кілька слів про звичаї жінок. Добрим словом згадую те, що хоча вільне вживання горілки та меду робить дівчат дуже доступними, однак загальне висміювання та сором, які випадають на долю дівчини, що, втративши свою дівочість, хоче віддатись за парубка, утримують їх від подібних вчинків.

Г.Л. де Боплан. Опис України, кількох провінцій королівства польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. Львів. 1990. - с. 73-78.

АРІСТОТЕЛЕВСЬКІ ПРОБЛЕМИ, АБО ПИТАННЯ ПРО ПРИРОДУ ЛЮДИНИ

ПРОМОВИ ПРИ ОДРУЖЕННІ

Слово нареченого про подружнє життя

Ласкаві панове! Люди звикли зичити собі багатьох розмаїтих речей: одні прагнуть набути великих маєтностей, другі – досягти високої влади, треті – віддають все своє життя на здобуття слави або через науки або через лицарську хоробрість. Але серед них найбільше досягають мети і великого успіху ті, що намагаються знайти вірного й доброго друга, без якого ні найбільші маєтності, ні найвищі посади, ні найдотепніший і вишуканий розум не приносять людині жодної радості. Бо хто, дозвольте запитати, всім цим був щедріше обдарований, ніж створений богом Адам, перший батько всіх людей. Він і всілякими мистецтвами і вміннями був невимовне прикрашений і несказаними дарами від бога був вшанований і в розкішному раю володарем всього створеного був проголошений. Але все ж і на такому високому становищі і в такому чудовому місці, як розсудив бог, йому недобре бути одному. Чому? Та тому, що він не мав друга й товариша, з яким би міг ділити ці радощі і втіхи. Через це, вийнявши з його боку кістку, бог створив з неї Адаму жінку і промовив: будьте двоє в єдиному тілі, мов би бажаючи цим сказати, що в подружжя повинна бути одна думка, злагоджена воля, спільна радість, однакова печаль, спільна втрата і прибуток. Хто вступає в святий подружній стан, той виконує божі настанови, виправдовує себе перед природою, віддаючи їй те, що з неї взяв, і лише тоді стає досконалою людиною, коли бере за себе ту кістку, яка у нього була вийнята з боку. Він відтинає цим священним зв'язком всі приводи, що ведуть до розпусного й бешкетливого життя. Ця діяльність є справжнім фундаментом дружби, джерелом палкої любові і споріднення. Через таке зближення роду з родом, дому з домом іноді й ті, що перебувають у незгоді, приходять до дружби. Це зв'язок є таким дивовижним, що він поєднує раніше далеких і незнайомих і,

якщо сказати одним словом, то тільки завдяки йому можемо залишити глибоку пам'ять нащадкам про те, що ми колись жили на світі. Хто живе в такому благословенному подружжі, той живе розважливо. Саме в такому поважному стані хоче жити й пан N який провів перші роки свого життя у вивченні високих наук, а потім у вельми похвальних і тривалих послугах державі // Нині ж, досягши мужніх літ і побачивши, знати, не без божої волі, в славному домі вельможного пана панну M, він хоче бути їй вірним другом, а ласкавому пану – найнижчим слугою.

Написав колись Філософ, що *simile appetit sibi simile* – подібне прагне подібного, а також хтось (сказав): *similis simili guadet* подібне тішиться подібним. Побачивши в панні N друга, подібного до себе за гідністю, за народженням, за покликом серця, пан N хоче, щоб вона була для нього довічним супутником і його другим я¹¹⁹. Адже найкращий той шлюб, в якому рівний поєднується з рівною, незважаючи на те, що декотрі кажуть, що не треба брати за дружину нікого, крім тієї, яка має ці три прикмети, тобто, багату, гарну, цнотливу, так само як із другої сторони – чоловіка молодого, багатого, пригожого // Проте все разом це рідко трапляється. Тому краще взяти жінку хоча й бідну, але цнотливу. Бо цнотлива і багата й гарна. Або коли бере багату бідніший, тоді бере господиню, а не жінку, і буде вона йому не послужливим другом, а панею. З гарною ж так багато труднощів і клопоту, що життя з нею подібне постійному і важкому стоянню на варті. *Difficile enim custoditur/ quod a piuribus aprtitur* (адже важко встерегти те, чого багато хто бажає). Зваживши всі труднощі її вберегти, подумай, для чого тобі так багато? Міркуючи про цю матерію, хтось сказав, що волів би врок бліх, розпустивши, на лузі пасти й щовечора їх назад до ворка заганять, ніж стояти та такий варті. І це треба розуміти як про гарну, так і про гарного. Але я витлумачив це з таким запалом, не тому що щось подібне торкається шановних осіб, які вступають до шлюбу. З божої ласки // вони прикрашені й достатком і вродою, в якій господь бог хотів їх бачити, а надто оздоблені перевагою цноти. Мої слова стосуються передусім тих присутніх на цьому прилюдному обряді, які ще не пов'язані подружніми обов'язками, для того, щоб вони знали, яких жінок молоді

люди і яких чоловіків дівчата повинні собі обирати. Цей вибір здійснюється за божою волею і в залежності від наших заслуг; якої хто гідний і якого яка гідна, таких і буде мати. Не продовжуючи далі свою мову, передаю прохання до ласкавого панства, пана N і пані дружини ласкавого пана, щоб Ви, разом із батьківським благословенням, зволили дати дозвіл відпровадити цю пару до церкви, де священник, божий слуга, ствердить // цей святий обряд і де вони обидва дадуть один одному довічну обітницю, скріплену божим благословенням, а після цього повернуться в дім ласкавого пана.

Дякування по шлюбі

З того, що цей святий обряд шлюбу здійснюється прилюдно, ясного дня, на святому місці і в присутності такої великої кількості людей, ми можемо пізнати, що він є, за св. Павлом Ефез., 5 (До вфесян, 5) великий сакрамент, велике таїнство. Воно породжується й вкорінюється з такої любові і дружби між подружжям, яка перевершує всіляку іншу любов і дружбу, крім любові до бога. Цій подружній любові поступається любов до батька, матері, дітей, братів і сестер, // вона підноситься над благами природи і фортуни. Бо залишивши все це, чоловік поєднується із своєю жінкою і присягається відповідними обітницями зберігати їй вірність і цноту до кінця свого життя, щоб постійно і нероздільно проводячи з нею веселі й сумні дні, породити потомство для божої хвали, служби вітчизні й друзям і власної втіхи. То ж не дивуйтеся, що цей святий обряд відправляється з такою великою і пишною церемонією, бо, як вже чули з першої передмови, він заснований для високої мети у чудовому місці - раю великим автором, самим господом богом і підтверджений у Канні галілейській. Внаслідок цього вимагає високого і досконалого життя. Його обирають ті, хто хоче в цьому стані угодити господові //, щоб за божественною настановою двоє були в ньому як одне тіло і щоб між ними не було жодного роз'єднання, нічого власного, нічого прихованого, а все як у досконалих ченців - спільне, до такої любові та згоди бог благословив подружжя. Про цю непорушну любов свідчить старопольська мова, якою весілля, коли вкладається подружній союз, прийнято

називати зма, ауа, тобто єдністю і злученням двох, котрі внаслідок цього стають зтеоіаота. І у носовому ковчезі за божим повелінням було збережено стільки чоловіків, скільки й жінок, І як в одному тілі не може бути ніякого роз'єднання, так його не може бути й між подружжям, що зв'язане нерозривними узами спільного життя. // Ці подружжя любов і вірність не розриваються ні далекою відстанню, ні довгою розлукою, ні зміною фортуни, ні жодними пригодами, не зникають і в глибокій старості, а тривають до кінця днів. Навіть після смерті одного з подружжя, закарбовані в серці другого, вони живуть і щемлять. Тому той, хто не має дружини (особливо, коли йому належить її мати), мов би й не жив на світі, він не може залишити про себе пам'ять, оскільки не має власних синів і нащадків. Дім, герби, рід такого повинні зникнути, перетворитись на ніщо. Хто не має дружини, навіть коли він найбагатший, не має нічого свого, оскільки не має нікого, вільного від неприязні. Він не має кому звіритися, кому по смерті залишити те, що було зібрано працею, і все його добро піде // в чужі доми, а він залишиться всіми покинутий і осиротілий. Челядь все краде, друзі ошукують, рідні й свояки привязливі не до кінця, та й ті, коли і є які, то чекають на спадщину мов стерв'ятники. Уважно слухаючи про це, мимо волі застогнеш і радий буде сказати: боже, змилосьердсь над чоловіком, усе майно якого, ледве він встиг померти, розібрали чужі люди як речі, залишені напам'ять. Всього цього може уникнути той, хто живе в подружжі, завдяки народженим на світ і добре вихованим нащадкам. Бо нащадки будуть згадувати працю свого доброго батька, давати за нього милостиню й прославлятимуть його ім'я з роду в рід через народження потомства.

З цією метою Лікурґ встановив закон, за яким карали тих, які не хотіли одружуватись. Тоді в літній час жодних бесід, // гулянок, розваг для простолюду не влаштовували, оскільки не хотіли з божої ласки множити нероб серед поспільства. Тому такий чоловік змушений був взимку ходити голим навколо ринку та по інших людних місцях і над ним усі насміхались і збиткувались. І у нас до цього часу й не без причини існує подібний звичай. Згідно з ним щорічно дівчата, що не вийшли заміж, солому волочать, а юнаки, що не оженились, коробку з дріжжками но-

сять по ринку та від дому до дому, мов би засвідчуючи цим своє недбальство. Платон запропонував закон, щоб жодного з неодружених не обирати на урядові посади. Навпаки, якщо такі знайдуться, говорив він, їх треба без поблажки й, незважаючи ні на що, карати. Звідси подібно чинять і у нас в деяких порядних містах, коли таких целібатів, що мешкають лише з кухарями, // не лише не обирають на урядові посади, а й за цю провину, що зветься биковою, щорічно карають і слушно роблять. Ці закони ствердив ще Цезар Август та інші монархи. Молодим першого року шлюбу вони дарували звільнення від військової служби і виплати податків і навіть допомагали їм із державної скарбниці, але про це – поки досить.

Пан N. бажаючи слідувати божественному природному праву, доклав чимало зусиль, аби провести відведене йому життя в союзі з любим, призначеним йому богом другом, якого він знайшов у домі ласкавого пана. Отримавши свого друга з божої волі і ласки та благословення священника, пан N. вдячний за це щастя, висловлює свою щирю й уклінну подяку // своїм добродіям. Заприсягаючись у вірності й любові своєму любому другові, він обіцяє ставитися до неї як до власного тіла, шанобливо і порядно, а до всіх приятелів ласкавого пана з повагою і лагідністю. Собі ж він бажає жити в цьому подружжі довгі роки, хвалючи бога і потішаючи ласкавого пана народженням подібних до себе нащадків.

Подяка від нареченого перед введенням до спочивальні

Чим більшою є добродійність, чим дорогоцінніший одержаний дар, тим більша вдячність, тим сильніше бажання до послуги другові. Але жодна річ під сонцем не може бути порівняна і зіставлена з дарунком того, хто залишає мов би свою природу, своїх батьків, які його народили й виховали, і поєднується з кимось ще невідомим, малознайомим, обіцяючи йому довічну незмінну любов і вірність, більше того, присягаючись, зобов'язується зберігати цю вірність і любов у щасті й нещасті. З таким другом ніщо не може зрівнятися, він дорожчий від золота, перлів, дорогоцінних каменів. // Саме такого друга придбав пан N.

з крові ласкавого пана, чекаючи від нього втіхи, оздобы, допомоги, вірності. Бо для того господь бог і дає жінку чоловікові, щоб вона була співучасницею радості й печалі. Тому коли трапляється в цьому подружньому ярмі якась печаль, жінка повинна вміти втішити чоловіка, подати добру надію, сподівання кращої долі, обіцяти й закликати бажане щастя. Жінка – господарка в домі, вона не нероба, а постійно перебуває коло дітей, коло челяді. Цнотлива жінка не балаклива, не ходить, сіючи вісті і новини від дому до дому. Побожна жінка шанує чоловіка і називає його як Сарра Авраама – паном. І слушно, бо чоловік голова для своєї жінки, його // створено раніше жінки і не він для неї, а вона для нього. Тому Писання говорить про жінку Gen. 3 e1 Corin. 11 (*Буття. 3 та До Коринтян. 11*): будеш під владою чоловіка, а він – буде твоїм паном. Це видно і з самого її створення, бо створена не з голови і не з ноги, а з середини тіла і тому повинна бути ні паном, ні слугою, а любимим другом і супутником. Чоловік же повинен любити жінку, як своє власне тіло. Пан N обіцяє своєму любому другові, дочці ласкавого пана, не ухилиться від виконання цього обов'язку, але ставитися до неї з всілякою повагою, з належною вдячністю, гідною дружбою і любов'ю до останньої миті свого життя, відповідно до даної їй обіцянки, виконувати яку він заприсягається. За свого друга і супутника мій ласкавий пан N складає дяку спочатку // господу богу, а потім і Вам, ласкавий пане, але вже не як своїм друзям, а як батькам...

*/Касіян Сакович. Арістотелевські проблеми, або питання про природу людини // Пам'ятники братських шкіл на Україні (кінець XVI - початок XVIII ст.)
Тексти і дослідження. - К. 1988. - с. 418-425.*

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ І МАЛОВЖИВАНИХ СЛІВ

Боярин – на українських землях прошарок мешканців, що користувався правами шляхетства, але з часом бояри втратили свої права і потрапляли навіть у піддані.

Вінець – в литовсько-українському, польському, чеському і угорсько-хорватському праві інститут так званого "віновання", тобто забезпечення матеріальних інтересів жінки при виході заміж на випадок смерті чоловіка.

Віно – грошова сума, яка забезпечувалась жінці антихрестичним заставним правом на нерухомості чоловіка.

Громадський суд – старостинський суд для розбору кримінальних справ.

Земський суд – шляхетський суд для вирішення цивільних справ.

Звичаєве право – сукупність неписаних норм, звичаїв, санкціонованих верховною владою.

Інтерциза – передшлюбний запис з умовами на придане.

Каштелян – комендант фортеці, друга особа після воєводи, що була присутня в Сенаті.

Копа – грошова – лічильна одиниця, поширена в Україні від часів Великого князівства литовського до кінця XVII ст. На копу лічили 60 монет, на золотий – 30 монет.

Люблінська унія 1569р. – угода про об'єднання Польщі та Великого князівства Литовського в єдину федеративну державу Річ Посполиту.

Магдебурзьке право – система правових норм, що регулювали рівень міського самоврядування в містах середньовічної Європи. На Україні МП було більш обмеженим, ніж в Західній Європі. З поширенням в останній чверті XVIII ст. на території України загальноросійських законів фактично припинило свою дію. Остаточо скасоване в 1831р.

Матріархат – домінуюче становище жінки в сім'ї та суспільстві.

Оправа – матеріальне забезпечення жінки на маєтностях і рухомих речах чоловіка на випадок смерті.

Підкоморський суд – становий шляхетський суд у Правобережній Україні для розгляду межових земельних справ. Встановлений за Литовським статутом 1566р. Припинив свою діяльність після входження України в державно-адміністративну систему Російської імперії.

Повчання Володимира Мономаха дітям – визначна пам'ятка літератури Київської Русі. Збереглося (без закінчення) в Лаврентіївському списку "Повісті минулих літ" від 1096р. у кількох неповних частинах. Точної дати написання не встановлено.

Пом'яник – рукописна книга, до якої записували імена померлих для поминання в церквах. Пом'яники були родинні, монастирські, цехові та пом'яники братств.

Права, за якими судиться малоросійський народ – збірник норм права 18 ст., що діяли у Лівобережній Україні. На територію Гетьманщини на підставі Березневих статей 1654р. не було поширено дію московського права, де залишилися чинними т.з. попередні права, тобто звичаєве право, польсько-литовське законодавство і Магдебурзьке право.

Староста – перший чин в адміністрації повіту.

Статути Литовські – законодавчі акти на українських землях. Перший Литовський статут був прийнятий в 1529р. Він складався з 13 розділів, які визначали як норми державного устрою, так і норми громадського та карного права. Другий Литовський статут був прийнятий в 1566 році і мав 14 розділів. Третій Литовський статут був прийнятий в 1588 році. Він мав діяльний вплив на регламентацію відносин в українських землях до середини XIX ст.

Трибунальний суд – вищий апеляційний суд, що мав силу сеймо-вих постанов.

Фундуш – фундація, заснування, прибуток, нерухоме майно для чогось призначене.

Материзна – нерухомість, частіше наділ землі, яку включали в придане жінки. Материзна не входила в загальносімейне майно, не ділилася між окремими членами сім'ї, а передавалась по жіночій лінії і становила таким чином окремий жіночий майновий інститут.

Основні наукові праці О.П. Кривошия з питань становлення жінки в українському суспільстві XVI-XVII ст.

1. Гійом Боплан про українське жіноцтво. //Запорозька Січ. 12 січня 1993 р. - 0,5 др.арк.
2. Козацька Україна: жінка зі зброєю. //Запорозька Січ. 31 серпня 1993 р. - 0,5 др.арк.
3. Шинкарка, як тип української жінки. //Запорозька Січ. 8 вересня 1993 р. - 0,5 др.арк.
4. Жінка в історії Запорозького козацтва. //Тези доповідей на міжнародній науково-практичній конференції "Жінки України: сучасний статус і перспективи".- Одеса, 1995.- с. 45-47
5. Д.І. Яворницький про українське жіноцтво. //Тези доповідей на міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 140-річчю від дня народження Д.І.Яворницького та 90-літтю XIII Археологічного з'їзду "Регіональне і загальне в історії". – Дніпропетровськ, 1995. – с.114-115.
6. Роль жінки у формуванні державотворчих традицій на українських землях в кінці XVI – середині XVII ст. //Матеріали міжнародної наукової конференції "Відродження української державності: проблеми історії та культури". - Одеса, 1996.- ч.1. - с. 166-167.
7. Роль образу Богоматері в духовному становленні Запорожжя. //Південна Україна XVIII-XIX століття. Записки науково-дослідницької лабораторії Південної України ЗДУ. Запоріжжя, 1996.-Вип.1.- с.69-71.
8. Звичай безшлюбності у запорожців. //Тези до науково-практичної конференції "Традиційні соціальні цінності запорожського козацтва і сучасна молодь" .- Інформаційний листок.- Запоріжжя, 1996.-0,1 др. арк.
9. Жіноча освіта за часів козаччини. //Традиційні соціальні цінності Запорозького козацтва і сучасна молодь". Матеріали науково-практичної конференції. Запоріжжя, 1996.- с. 25-35.
10. Традиції жіночої освіти на українських землях кінець XVI – перша половина XVII ст. //Тези доповідей наукових конференцій викладачів і студентів університету. - Вип.5. - ч.2. - Запоріжжя, 1996.- с.8-9.
11. Жінка в літературних пам'ятках України-Русі. //Література й історія. Матеріали міжнародної наукової конференції 12-14 грудня 1996 року. - Запоріжжя, 1996.- с. 61-65.

12. Жінка і українсько-татарські стосунки кінця XVI – середини XVII ст. //Міжнародні зв'язки народів Європи. Матеріали наукової конференції 1-2 листопада 1996 року. - Запоріжжя.- 1996.- с. 87-89.
13. Богородиця в духовному житті запорозького козацтва. //Международная научная конференция духовно-светская. "Аще возможно будьте в мире со всеми". Тезисы докладов и сообщений. Запорожье. - 1997. - с. 182-183.
14. Жінка в суспільному житті України /друга половина XVI-перша половина XVII століття. Автореферат дисертації кандидата історичних наук. - Запоріжжя. - 1997.- 18 с.
15. Роль образу Богоматері у формуванні релігійного ідеалу української жінки. //Історія релігій в Україні. Тези повідомлень VII Міжнародного круглого столу.- Львів, 1997.- с. 102-104.
16. Роль жінки в українському мистецтві в середині XVI – першій половині XVII ст. //Заселення Півдня України: проблеми національного та культурного розвитку; Наукові доповіді міжнародної науково-методичної конференції /21-24 травня 1997 року/. Херсон. - 1997.- с. 156-158.
17. Традиції запорозького козацтва і українське жіноцтво. //Нова парадигма. Гуманітарний журнал молодих вчених Запорізького регіону Запоріжжя.- 1997.Вип.5.-с. 18-24.
18. Жінка і козацьке право. //Запорозьке козацтво в пам'ятках історії та культури. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції /Запоріжжя, 2-4 жовтня 1997 р./- секція III, IV, V.-Запоріжжя, 1997 р.- с. 35-40.
19. Участь жінок у процесі формування національної свідомості українського народу (XVI – перша половина XVII ст.) //Історія в школах України., №4.,1997.- с. 10-12.
20. Жінка в суспільному житті України за часів козаччини. Історичні розвідки. - Запоріжжя: "Поліграф"-«Просвіта», 1998.- 68 с.
21. Євреї і розвиток шинкарської справи на Україні (XVI – перша половина XVII ст.) //1-е Запорожские чтения "Еврейское население Юга Украины" 29-30 мая 1997г. Доклады и сообщения., Запорожье, 1998.- с. 60-63.
22. Участь жінок в суспільно-політичному житті українських земель за часів козаччини. // Культурологічний вісник: науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпряни. Запоріжжя, 1998.,- с.24-32.

23. Жінки і українське православ'я XVI – першої половини XVII ст. Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Вип. IV – Запоріжжя: Просвіта, 1998., - с.3-12.
24. Сестринський Союз Св. Ольги // Довідник з історії України Т.3.(Р-Я). За ред. І.З.Підкови, Р.М.Шуста-К.: Генеза, 1999.- с.155
25. Федерация українських жіночих організацій // Довідник з історії України Т.3.(Р-Я). За ред. І.З.Підкови, Р.М.Шуста-К.: Генеза, 1999.-с.493
26. Чарторийська Софія // Довідник з історії України Т.3.(Р-Я). За ред. І.З.Підкови, Р.М.Шуста-К.: Генеза, 1999.-с.560
27. Чурай Марія Гордіївна // Довідник з історії України Т.3.(Р-Я). За ред. І.З.Підкови, Р.М.Шуста-К.: Генеза, 1999.-с.595
28. Роль жінок у суспільному житті України за козацької доби. //Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні: Монографія / За загальн. ред. Л.О. Смоляр. - Одеса, 1999. - с.60-73
29. Княгиня Раїна Могилянська – патріотка України. //Наше життя. № 7-8., 2000. - с. 1-4
30. Участь жінок у меценатській діяльності української шляхти. //Наше життя. № 6., 2000. - с. 1-4
31. Участь жінок у формуванні державотворчих традицій українського народу за козацької доби (XVI – перша пол. XVII ст.). //Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. Вип. 7. - К. 2000. - с. 22-26

Біографічні довідки про О. Кривошия, подані у виданнях:

1. Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні: Монографія/ За загальн. ред. Л.О. Смоляр. - Одеса, 1999. - с. 438.

Біографія праць О. Кривошия подана в публікаціях:

1. Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні: Монографія/ За загальн. ред. Л.О. Смоляр. - Одеса, 1999. - с. 307-308.
2. Лабур О.В. Жіночий фактор в системі суспільних відносин в Україні (XVI – XVII ст.) Автореферат дисертації кандидата історичних наук. - Одеса, 1999. - с. 9-10.

ПЕРЕДМОВА.....	3
ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНКИ В ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТЕКСТІ	7
ЖІНКА В ПРАВОВІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ.....	27
ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ.....	54
ДЖЕРЕЛА ПОЛЬСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧНОГО ПРАВА /ВИТЯГИ/..	54
ДЖЕРЕЛА БОЛГАРСЬКОГО ПРАВА (ВИТЯГИ).....	55
ДЖЕРЕЛА ЧЕСЬКОГО ПРАВА (ВИТЯГИ).....	56
ДЖЕРЕЛА ПРАВА УКРАЇНИ КНЯЖОГО ПЕРІОДУ X – XIV ст.....	58
Договір між греками і Руссю 912 року (Витяги).....	58
Правда Руська / Список Карамзінський / (Витяги).....	59
Статут Великого князя Володимира Всеволодовича Мономаха (Витяги).....	60
ДЖЕРЕЛА ПРАВА УКРАЇНИ ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПЕРІОДУ..	62
Судебник короля Казимира Ягайловича, даний Литві, 1468 лютий, 29 (Витяги).....	62
Уставна грамота Литовського Великого князя Олександра київським міщанам 1494, травня, 26 (Витяги)	63
Статут про наділи господаря короля Й.М. у всьому Великому князівстві Литовському 1557 квітня 1 (Статут на волоки) (Витяги)...	64
Статут Великого Князства Литовського 1529 года /Витяги/.....	64
ДЖЕРЕЛА ПРАВА УКРАЇНИ XVII – XIX СТ.	71
Права, за якими судиться малоросійський народ (Витяги).....	71
Угода та Конституція Пилипа Орлика (Витяги).....	75
Зібрання малоросійських прав (Витяги).....	76
Г.Л. де Боплан. Опис України.....	79
Як дівчата залицяються до парубків	79
Як селянин може одружитися із шляхетною панною	80
Як відбуваються весілля.....	81
Касіян Сакович. Арістотелевські проблеми.....	84
Промови при одруженні.....	84
Слово нареченого про подружнє життя.....	84
Дякування по шлюбі.....	86
Подяка від нареченого перед введенням до спочивальні.....	88
СЛОВНИК ТЕРМІНІВ І МАЛОВЖИВАНИХ СЛІВ	90
ОСНОВНІ НАУКОВІ ПРАЦІ О.П. КРИВОШИЯ	92

3-00

Наукове видання

Олександр Петрович Кривоший
Материзна. Жінка в правовій культурі українського народу
/ X – перша половина XVII ст. /

ISBN 966-7836-41-X

Видавництво “Поліграф”
Свід. серії ДК №551

Редактор Пістунов В.І.
Технічний редактор Вороненко О.І.
Комп'ютерний набір Майлунець Е.В.
Верстка Пташнюк С.Т.
Коректор Савченко В.І.

Здано в набір 16.07.2001, підписано до друку 27.08.2001.
Формат 62×84 1/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Гарнітура Times. Умовн.-друк.арк. 6,0. Тираж 200.
Замов. № 0-1-851.

Видання підготовлене до друку
і видруковане у поліграфічному центрі фірми “Поліграф”.
Україна, 69035, Запоріжжя, вул. Седова, 11.

Олександр Петрович КРИВОШИЙ

– кандидат історичних наук. Автор книги "Жінка в суспільному житті України за часів козаччини" /1998/, колективної монографії "Жіночі студії в Україні: жінка в історії та сьогодні" /1999/ та більше 50 наукових публікацій у вітчизняних та зарубіжних виданнях. Захистив дисертацію "Жінка в суспільному житті України /друга половина XVI – перша половина XVII ст./". Основна проблематика наукових досліджень – становище жінки в суспільстві давніх слов'ян та українців.